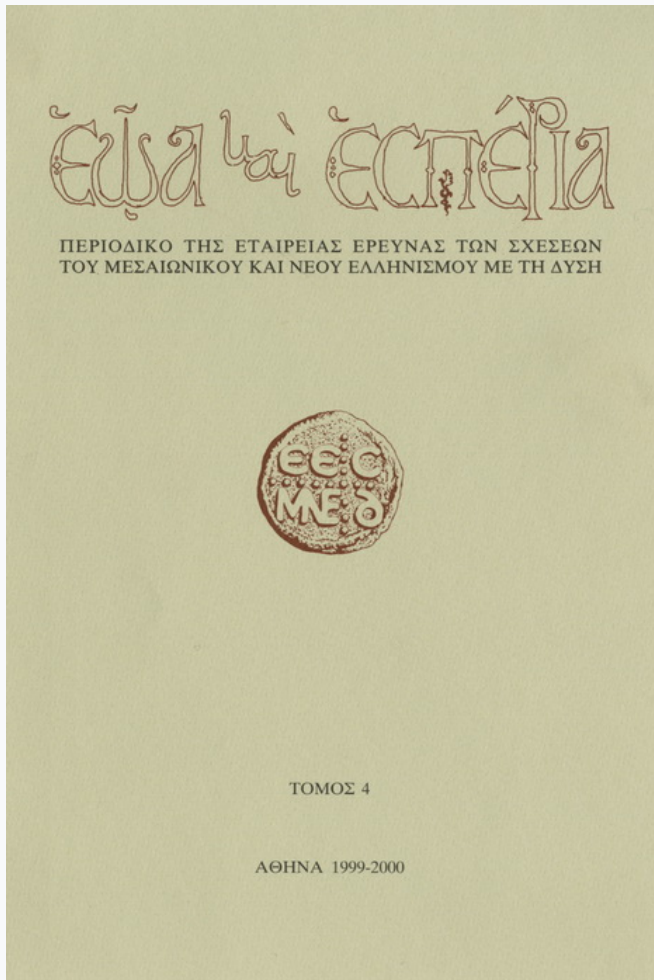

Eoa kai Esperia

Vol 4 (2000)

«ΟΙ ΠΟΠΟΛΑΡΟΙ ΑΠΕΙΛΟΥΝ ΣΙΚΕΛΙΚΟΥΣ
ΕΣΠΕΡΙΝΟΥΣ» ΚΕΡΚΥΡΑ 1633-1644

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

doi: [10.12681/eoaesperia.53](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.53)

To cite this article:

ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Δ. (2000). «ΟΙ ΠΟΠΟΛΑΡΟΙ ΑΠΕΙΛΟΥΝ ΣΙΚΕΛΙΚΟΥΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥΣ» ΚΕΡΚΥΡΑ 1633-1644. *Eoa Kai Esperia*, 4, 94-132. <https://doi.org/10.12681/eoaesperia.53>

**«ΟΙ ΠΟΠΟΛΑΡΟΙ ΑΠΕΙΛΟΥΝ ΣΙΚΕΛΙΚΟΥΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥΣ»
ΚΕΡΚΥΡΑ 1633-1644**

*Δὲ μπορεῖ νὰ γραφεῖ ἡ ἱστορία δίχως νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ἡ πορεία τῆς σκέψης.
Μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πραγματοποιεῖ ποτὲ
ὅσα σκέφτηκε... Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ πραγματικὸ γεγονὸς, ποὺ εἶναι ἡ
ἱστορικὴ πράξη, δὲν συλλαμβάνεται δίχως τὸ νῆμα τῆς θεωρίας μὲ τὴν
ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετώπισε τὰ πράγματα, δηλαδὴ, τὴν ἐρμηνεία
ποὺ ἔδινε –θεοκρατικὴ, μαγικὴ ἢ ὀρθολογιστικὰ κριτικὴ– στὴ σχέση του
μὲ τὸν κόσμον καὶ τὴν κοινωνία.*

José Antonio Maravall*

Στις 17 Μαρτίου 1643 οἱ σύνδικοι τῆς Κοινότητας τῶν πολιτῶν¹ τῆς Κέρκυρας υπέβαλαν στὸ Συμβούλιο πρὸς ψήφιση μία δραματικὴ ἔκκληση πρὸς τὴ Βενετία: «Στὴν ἄβυσσο τῆς ἀθλιότητος, ὅπου ἡ πιστότατη πόλη μας –ἄλλοτε χῶρος εὐτυχέστατος καὶ πλήρης γαλήνης– κεῖται γεμάτη δυστυχία, ἄλλο μέσο θεραπείας στὶς ἀναπότερες συμφορὲς τῆς δὲν γνωρίζει, ἀπὸ τὴν ἐπίκληση

* J. A. MARAVALL, *Stato moderno e mentalità sociale*, τ. Β' (α' ἔκδ. Madrid 1972), Bologna 1991, σ. 130.

1. Ὁ ὄρος *πολίτες* (cittadini) ἀναφέρεται στὰ μέλη τῆς Κοινότητος, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ὄρο *ποπολάροι* (popolari) ποὺ ὑποδηλώνει τὰ ἔκτος τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητος ἀστικά στρώματα, καὶ τὸν ὄρο *χωρικοί* (contadini, villani). Πὰ τὴν ὀρολογία βλ. ἐνδεικτικὰ: Ν. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἡ κερκυραϊκὴ εὐγένεια τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, *Τὰ ἱστορικὰ* 2/3 (Μάιος 1985) [στὸ ἔξῃ: Ἡ κερκυραϊκὴ εὐγένεια] 95-106· Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις στὴν πόλη τῆς Ζακύνθου. Τὸ ρεμπελιὸ τῶν ποπολάρων (1628), ἀνέκδοτη διδ. διατριβή, Ἴονιο Πανεπιστήμιο, Ἰούνιος 1999 (στὸ ἔξῃ: Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις), σ. 58-63, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ ἐπιχειρηματολόγηση γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ *cittadino* ὡς «πολίτης». Ὁ ὄρος «ordine» (ordine dei cittadini, ordine dei popolari), διαφοροποιούμενος ἀπὸ τὸν ὄρο «classe», ἔχει ἀποδοθεῖ ὀρθότερα ὡς «νομοκρατεστημένη τάξη» ἢ ἀπλούστερα ὡς «στρώμα». Πὰ τὸν ὄρο βλ. OTTAVIA NICCOLI, *I sacerdoti, i guerrieri, i contadini. Storia di un'immagine della società*, Torino 1979· Ο. di SIMPLICIO, *Classi, ordini e ceti nelle società d'ancien régime*, στὸ: Ν. TRANFAGLIA-M. FIRPO (ἐπιμ.), *La Storia*, τ. Γ'/1, Torino 1988, σ. 459-486· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 4-17.

τῆς χάριτος τῆς Γαληνότητάς σας»². Ὁ Νικόλαος Κουαρτάνος, ἐκλεγμένος πρέσβης τῆς Κοινότητος γιὰ νὰ μεταφέρει τὴν ἐκκλήση στὴ Βενετία, ἦταν κατηγορηματικότερος στὸ κείμενο ποὺ ὑπέβαλε στὴ Γαληνοτάτη: «Ἡ πόλη καὶ τὸ νησί τῆς Κέρκυρας, ὑπῆρξαν πάντοτε ἓνα σῶμα μυστικό (corpo mistico), ἂν καὶ ἀποτελούμενο ἀπὸ ἀνόμοια μέλη –πολίτες, ποπολάρους καὶ χωρικούς– [ἦταν] πάντοτε πιστὸ στὴν ὑπηρεσία τῆς Γαληνότητάς σας καὶ μὲ κάθε τρόπο ταυτισμένο μὲ τὸ καλὸ τῆς. Ὅμως, σὲ τοῦτο τὸν αἰῶνα τοῦ σιδήρου, φαίνεται ὅτι τὰ ἄστρα προκάλεσαν μίαν ὀλέθρια ἀναταραχὴ (pestifera seditione) καὶ ἓναν ξεσηκωμὸ κάποιων ποπολάρων καὶ ἐπέδρασαν στὶς ἁμαρτωλὲς σκέψεις σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε ἐξάντλησαν τὴν πόλη καὶ σχεδὸν σβήνει». Κάποιοι ποπολάροι ταραξίες, συνέχιζε, μηχανεύτηκαν νὰ δελεάσουν τοὺς ὑπόλοιπους «ἀπερίσκεπτους καὶ ἀπλοϊκοὺς ποπολάρους καὶ τοὺς χωρικούς, ὑποβάλλοντάς τους τὴν ἰδέα ὅτι θὰ τοὺς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὶς ἀγγραφεῖες, θὰ τοὺς βάλουν ἐπιβλέποντες στὴ σιταποθήκη, θὰ συμμετάσχουν στὰ ἀξιώματα [δίνοντάς τους] καὶ ἄλλες ὑποσχέσεις, ἀρκεῖ νὰ συνεισφέρουν στοὺς χρηματικοὺς ἐράνους. Ὑποδαύλισαν, ἐπιπλέον, τὰ πάθη στὶς ψυχές, ἀκούστηκαν στοὺς δρόμους ἀτιμωτικὲς ὕβρεις κατὰ τῶν δύστυχων πολιτῶν, ἐτοίμασιες ὄπλων καὶ ἀπειλὲς Σικελικῶν Ἑσπερινῶν»³. Τὸ πρᾶγμα διαρκοῦσε χρόνια: «Ἡ κινητοποίηση φαίνεται ὅτι ξεκίνησε ἀπὸ τὸ 1633», συμπλήρωνε ὁ πρέσβης, καλώντας τὴ Βενετία νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ ξεριζώσῃ τὸ κακό.

Ποιὲς καὶ τί εἶδους ἦταν οἱ κινητοποιήσεις ποὺ κατήγγελε ἡ Κοινότητα καὶ ποιοὶ ἦσαν οἱ στόχοι τους; Ἡ καταγγελία τοῦ Κουαρτάνου μᾶς δίνει ἓνα χρονικὸ σημεῖο ἐντοπισμοῦ, ἂν ὄχι τῆς ἀρχῆς, ὅπωςοδήποτε τῆς ἔντασης τῶν ἀντιθέσεων.

Στὶς 26 Ἰανουαρίου 1633 ὁ βάλιος Zuan-Domenico Minio καὶ οἱ δύο σύμβουλοι τοῦ ἐξέδιδαν προκήρυξη (proclamo) μὲ τὴν ὁποία καλοῦνταν οἱ ἀδελφοὶ Alvise καὶ Christudulo ἀπὸ τὸ Μέστρο (da Mestre), ὁ Antonio Trivisan (ἐπονομαζόμενος Mazzacristi) καὶ ὁ Ἀλέξης Παλαμίδας ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, ὅλοι κάτοικοι τῆς Κέρκυρας, νὰ παρουσιαστοῦν στὴ δικαιοσύνη ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν. Ἡ κατηγορία, βασισμένη σὲ καταγγελία τῶν συνδίκων τῆς Κοινότητος, ἦταν ὅτι στὶς 24 Ἰανουαρίου συγκέντρωσαν ἀνθρώπους τοῦ στόλου καὶ τῆς πόλης καί, ὀπλισμένοι, ἔστησαν ἐνδρα στὴν πλατεία γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν στοὺς πολίτες ἀδελφοὺς Κοκκίνη ποὺ θὰ ἔρχονταν νὰ παρουσιαστοῦν στὴ δικαιοσύνη γιὰ κάποια ὑπόθεση. Ὁ κίνδυνος μεγάλων ἐπεισοδίων ἀποφεύχθηκε γιὰτὶ οἱ ἀδελφοὶ Κοκκίνη εἰδοποιήθηκαν καὶ δὲν ἐμφανίστηκαν⁴.

2. Archivio di Stato di Venezia (στὸ ἐξῆς: A. S. V.), *Senato Mar*, filza 363, συνημμένη στὴν ἀπόφαση τῆς 5ης Αὐγούστου 1644.

3. Ἀχρονολόγητη ἐκκλήση (ἀλλά: ἀνοξίη τοῦ 1643): A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὀ.π.

4. Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Trivisan εἶχε ἦδη τιμωρηθεῖ μὲ ἔξορία στὶς 22 Σεπτεμβρίου 1632, ἀλλὰ παρέμεινε

Λεπτομέρειες για την υπόθεση δε γνωρίζουμε. Μπορούμε, ωστόσο, βάσιμα να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μία πράξη άντεκδίκησης εξαιτίας αυθαιρεσιών των αδελφών Κοκκίνη. Οί τελευταίοι ήταν γνώριμοι στα όργανα της βενετικής δικαιοσύνης. Πά το ποιόν τους συμφωνούσαν, όχι μόνο τα ύποψηφια θύματα, αλλά και οί Βενετοί Διοικητές και οί κατά καιρούς ανώτατοι αξιωματούχοι πού περιόδευαν στην Άνατολή. Στίς 24 Φεβρουαρίου 1638 ή Σύγκλητος διέταξε τούς Inquisitori, Sindici και Avogadori στην Άνατολή, Marco Contarini και Piero Comer, καθώς και τίς Άρχές τής Κέρκυρας νά εκδικάσουν τίς καταγγελίες εϊς βάρος τών αδελφών Κοκκίνη «για έγκλήματα και καταχρήσεις ιδιαίτερα σημαντικές», πού εΐχαν διαπράξει σέ παλιότερα χρόνια, αλλά παρέμεναν έκκρεμείς, «έπειδή τά θύματα δέν τολμοΰν νά ανανεώσουν τίς καταγγελίες τους»⁵. Οί Βενετοί Διοικητές ένημέρωναν για τή λήψη τών διαταγών και για τήν έναρξη τής διαδικασίας⁶. Όμως, παρά τήν έτυμηγορία τών Contarini και Comer, οί άδελφοί Κοκκίνη άψήφησαν τήν τιμωρία τής έξορίας πού τούς εΐχε έπιβληθεί. Με διάφορα τεχνάσματα (stratagemi) κατόρθωσαν νά παραμείνουν έλεύθεροι και τó 1640 έμφανίστηκαν ξανά πρωταγωνιστές ένός έγκλήματος: στίς 4 Άπριλίου, Μ. Παρασκευή, μαζί με μπράβους και «δορυφόρους» (sateliti), δολοφόνησαν τόν έτήσιο δικαστή (giudice annuale) Ίωάννη Ροδόσταμο και τραμάτισαν τόν άδελφό του Ζαχαρία και τó μικρό γιό του πρώτου, Στάμο. Ό άδελφός τών δύο πρώτων, ίερομόναχος Νεόφυτος, πού έκανε τήν καταγγελία στό Συμβούλιο τών Δέκα, ζήτησε τήν τιμωρία τών ένόχων, αλλά φαινόταν ιδιαίτερα άπαισιόδοξος: «Έξαιτίας τής έξαιρετικής και τρομακτικής δύναμης πού έχουν σέ κείνα τά μέρη, δέν θά βρεθεί μάρτυρας νά καταθέσει, ούτε νά εκδηλωθεί υπέρ μας, εφόσον [όλοι] εΐναι σίγουροι ότι θά άντιμετωπίσουν έπιθέσεις και δολοφονίες». Ό βάλιος Antonio Girardo και ό σύμβουλος Giacomo Zaccagnoli, άναφερόμενοι στό ίδιο έγκλημα, δίχως νά κατονομάζουν ένόχους, ήταν σύμφωνοι για τó κλίμα τής γενικής αυθαιρεσίας πού επικρατούσε. Τó Συμβούλιο τών Δέκα, με ιδιαίτερη άυστηρότητα, άνέθεσε, τελικά, τήν υπόθεση στό γενικό προβλεπτή Alvise Zorzi, πού τούς τιμώρησε για τó συγκεκριμένο έγκλημα, αλλά και για άλλα, άκόμη παλαιότερα πού έκκρεμοΰσαν⁷.

στό νησί: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ό.π. Περιλαμβάνεται, μαζί με άλλο ύλικό, σέ χωριστό έπισυναπτόμενο φάκελο, με ιδιαίτερη φυλλαρίθμηση (φ. 1-74). Τó κείμενο στό φ. 3.

5. A. S. V., *Senato Rettori*, reg. 8, φ. 154r-154v, 24 Φεβρουαρίου 1638 (β. έ. 1637) και filza 10 (στήν ίδια ήμερομηνία) όπου συνημμένη και ή καταγγελία.
6. A. S. V., *Senato (Secreta)*, Dispacci Rettori, Corfù, filza 21, άναφορά τής 20ής Μαρτίου 1638.
7. Ή καταγγελία Νεοφύτου: A. S. V., *Consiglio di Dieci*, Parti Comuni, reg. 90, φ. 34v, 7 Μαΐου 1640 και filza 477 στην ίδια ήμερομηνία: οί άναφορές του βαΐλου και του συμβούλου: A. S. V., *Senato (Secreta)*, Dispacci Rettori, Corfù, filza 22, 10 Άπριλίου και 10 Μαΐου 1640: οί έντολές του Συμβουλίου

Ἡ συνοπτική ἀναφορὰ στὴν πολιτεία τῆς οἰκογένειας Κοκκίνη στα χρόνια αὐτὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐνδεικτική. Τὸ γενικὸ κλίμα τῆς αὐθαιρεσίας, οἱ συνεχόμενες συγκρούσεις φατριῶν καὶ ἡ ἀδυναμία ἐπιβολῆς τῆς δικαιοσύνης –θὰ ἐπανέλθουμε σ' αὐτὰ– ἦταν τὰ αἷτια πού ἔσπρωξαν τὴ σιωπηλὴ μάζα τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ σὲ κινήσεις πού ἐξόργισαν τὸ Σῶμα τῶν πολιτῶν τῆς Κέρκυρας.

Κατὰ τὰ τέλη τῆς θητείας τοῦ προβλεπτή καὶ καπιτάνου Andrea Vendramin (1631-33), οἱ ποπολάροι παρουσιάστηκαν σ' αὐτὸν ζητώντας προστασία ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία τῶν πολιτῶν. Ἐκεῖνος, γιὰ νὰ ἀποφύγει, ὅπως ἀνέφερε, τὸν κίνδυνο «αἰματηρῶν συγκρούσεων», ξεκίνησε ἀνακρίσεις γιὰ τὸ ζήτημα, στηριζόμενος σὲ καταγγελία πού τοῦ ὑπέβαλαν ὁ Alvise da Mestre καὶ ὁ Φλώριος Πολίτης. Παράλληλα, ξεκίνησε ἀνακρίσεις σὲ βάρους κάποιων ποπολάρων μὲ βάση μία καταγγελία τῶν συνδίκων. Παρὰ τὴν πρόσκαιρη ἡρεμία πού ἐπιτεύχθηκε, οἱ ἀνακρίσεις δὲν ὀλοκληρώθηκαν, ἐφόσον τελείωνε ἡ θητεία του⁸. Ὁ διάδοχός του Lorenzo Dolfin δὲν συνέχισε τὴ διαδικασία καὶ τὰ ἐπεισόδια ξανάρχισαν. Στις 31 Μαΐου 1633 οἱ Ἀρχές τῆς Κέρκυρας πληροφορήσαν τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα ὅτι οἱ ἀντιθέσεις συνεχίζονταν καὶ νέα προβλήματα παρουσιαζόνταν. Στις 2 Ἰουλίου ἡ Σύγκλητος διέταξε τὶς Ἀρχές τοῦ νησιοῦ καὶ τὸν προβλεπτή τοῦ στόλου νὰ ὀλοκληρώσουν τὶς ἀνακρίσεις (con le forme et autorità vostra ordinaria servatis servandis) γιὰ τὶς «ἀπαιτήσεις τῶν ποπολάρων» καὶ νὰ τιμωρηθοῦν ὅλοι οἱ ὑπεύθυνοι, διότι «οἱ νεωτερισμοὶ ἀποβαίνουν πάντοτε ἐπιζήμιοι»⁹.

Οἱ ἀνακρίσεις πού διατάχθηκαν δὲν εἶχαν σχέση μὲ ἐκεῖνες πού εἶχε ξεκινήσει ὁ Vendramin κατὰ τῶν πολιτῶν –τὸ ἀντίθετο. Στὴν προκήρυξη (14 Σεπτεμβρίου 1633) γιὰ προσέλευση στὶς Ἀρχές τοῦ νησιοῦ τῶν «ἐμφανῶς ὑπόπτων ὡς κατεξοχὴν ὑποκνητῶν», περιλαμβάνονταν μόνον ποπολάροι: ὁ Alvise da Mestre, ὁ Δήμος Παϊτέρης καὶ ὁ Franco Budion (Baclion)¹⁰. Οἱ ὑποπτοι

ου τῶν Δέκα στὸν Zorzi: A. S. V., *Consiglio di Dieci*, Parti Comuni, reg. 90, φ. 62v-63r, 6 Ἰουλίου 1640 καὶ φ. 107v-108r, 19 Σεπτεμβρίου 1640. Βλ. καὶ Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Οἱ ταραχές τοῦ 1640 στὴν Κέρκυρα. Παρατηρήσεις γιὰ τὴν προβληματικὴ τῆς ἐξέγερσης. (Ἀνακοίνωση στὸ ΣΓ Διεθνῆς Πανότιο Συνέδριο, Ζάκυνθος, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997) [στὸ ἐξή: Οἱ ταραχές τοῦ 1640], ὑπὸ ἔκδοση στὰ Πρακτικά.

8. Βλ. τὴν τελικὴ ἀναφορὰ του: A. S. V., *Collegio*, Relazioni, busta 85, 1η Ἰουλίου 1633. Βλ. ἀκόμη τὴ γνωμοδότησή του: A. S. V., *Senato Mar*, filza 286, μὲ ἡμερομηνία 13 Αὐγούστου 1633, συνημμένη στὴν ἀπόφαση τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1633. Ὁ Vendramin παρέδωσε στὶς 27 Ἀπριλίου 1633 (v. ἡ) στὸν Lorenzo Dolfin.

9. Ἡ καταγγελία στὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα: A. S. V., *Consiglio di Dieci*, Parti Comuni, reg. 83, φ. 110v, 27 Ἰουνίου 1633 καὶ στὴν ἀντίστοιχη filza ἡ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου: A. S. V., *Senato Rettori*, reg. 4, φ. 52v, 2 Ἰουλίου 1633.

10. Ἕνας ἄλλος ὑποπτος, ὁ Φλώριος Πολίτης, εἶχε ἤδη συλληφθεῖ. Αὐτὸς καὶ ὁ da Mestre εἶχαν ὑπο-

γιατί τις «συνωμοτικές εξεγέρσεις κατά των πολιτών» (*conspirate rivoluzioni contro questi cittadini*) καλούνταν να παρουσιαστούν μέσα σε ὀχτώ μέρες. Τό κατηγορητήριο ἀναφερόταν σέ «σκανδαλώδη συνωμοσία κατά των πολιτών μέ ἀνομους σκοπούς», σέ «συγκέντρωση χρημάτων ἀπό τοὺς ποπολάρους μέ ψευδεῖς ὑποσχέσεις» καί σέ «ὑποκίνηση πολλῶν χωρικῶν νά συμμετάσχουν στή συνωμοσία τους καί στοὺς παράνομους στόχους τους». Πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ κατηγορίες γιά συγκέντρωση ποπολάρων ἀφοροῦσαν στὰ ἐπεισόδια στήν πόλη (ἐπεισόδιο Κοκκίνη ἢ ἄλλα ἀνάλογα) καί στήν παράσταση στὸν Vendramin¹¹, ἐνῶ ἡ κατηγορία γιά συνωμοσία καί συγκέντρωση χρημάτων συνδεόταν μέ μία πολὺ συγκεκριμένη κίνηση τῶν ποπολάρων.

Πράγματι, στίς 8 Μαΐου 1633 εἶχαν παρουσιαστῆ στή Βενετία ὁ Alvise da Mestre, ὁ Δῆμος Παϊπέρης, ὁ παπά-Χριστόδουλος Τσουκαλᾶς καί ὁ Γεώργιος Σκιαδᾶς, «ἐπίτροποι ἐκλεγμένοι ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ ποπολάρων καί χωρικῶν» (*procuratori eletti da moltissimi di esso popolo e contadini*), παρουσιάζοντας μέ μελανὰ χρώματα τὴν κατάσταση στὸ χῶρο τῆς δικαιοσύνης καί στή διαχείριση τῆς σιταποθήκης¹², ἐνῶ παραπονέθηκαν καί γιά τίς ἀθαιρεσίες τοῦ *capitano dell'isola*. Τὸ ἀξίωμα τοῦ *capitano dell'isola*, ἀξίωμα ποὺ ὑπῆρχε *ab antico*, δινόταν ἀπὸ τὴ Διοίκηση, μέ τὴν ὑποχρέωση ὁ ἀξιωματοῦχος νά ἐπισκέπτεται τὴν ἐξοχὴ καί νά μεταφέρει τίς καταγγελίες τῶν χωρικῶν στή Διοίκηση. Ταυτόχρονα, εἶχε τὴν εὐθύνη τῆς καταδίωξης τῶν ἐξορίστων (*banditi*) καί τῶν κακοποιῶν στήν ὑπαιθρο. Τὸ ἀξίωμα δινόταν ἐφ' ὄρου ζωῆς σέ «ἐντιμα καί σῶφρονα» ἄτομα καί τελευταία τὸ κατεῖχε ἡ οἰκογένεια Venier. Μετὰ τὸ θάνατο, ὅμως, τοῦ Μουσιῆ Venier, ἡ Κοινότητα κατόρθωσε νά τὸ οἰκειοποιηθεῖ καί νά τὸ διανέμει στὰ μέλη τῆς κάθε δύο χρόνια¹³.

βάλλει τὴ γνωστὴ καταγγελία στὸν Vendramin. Ὁ Δῆμος Παϊπέρης πρέπει νά ταυτίζεται μέ τὸν «Dimo Candio[to]» (Δῆμος Κρητικός), ὅπως ἀναφέρεται ἀλλοῦ στήν ἴδια ὑπόθεση. Γιὰ τὸ τέλος τῶν ἀνακρίσεων βλ. A. S. V., *Senato (Secreta)*, *Dispacci Rettori*, Corfù, filza 18, ἀναφορὰ τοῦ βαῖλου Geronimo Trivisan καί τοῦ προβλεπτή καί καπιτάνου Lorenzo Dolfìn, 14 Σεπτεμβρίου 1633 (v. ἡ). Ἡ προκήρυξη: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π., φ. 1.

11. Στὸ ἀντίγραφο τῆς προκήρυξης ποὺ ἔχουμε στή διάθεσή μας (ὁ.π.) σημειώνεται: «Copia tratta da un simile essistente in Cancelleria Criminale presso me cancelliere, in un processo formato con li signori Cochini et Cormarin, per ordine come in quello». Γιὰ τὸν Κορμαρίνο βλ. στή συνέχεια.
12. Γιὰ τὰ προβλήματα στή διαχείριση τῆς σιταποθήκης βλ. ΑΘ. ΤΣΙΤΣΑΣ, Σύμμικτα Κερκυραϊκά, Κέρκυρα 1982, σ. 15-26 (= *νεφ.* Ὁ σιτοβολῶνας).
13. Οἱ πληροφορίες ἀπὸ ἐκκλήση τῶν χωρικῶν, συνημμένη στήν ἐκθεση τοῦ προβλεπτή καί καπιτάνου Pietro Loredan: βλ. στή συνέχεια. Τὸ ἀξίωμα μοιάζει μέ ἐκεῖνο τοῦ *capitano del devedo* (Ζάκυνθος, Κεφαλονιά) καί τοῦ *capitano contra fures* (Κρήτη). Στὴ Ζάκυνθο, μάλιστα, γνωρίζουμε ὅτι ὁ *capitano del devedo* (μέ βασικὴ ὑποχρέωση νά τοποθετεῖ καί νά ἐλέγχει τίς φρουρὲς στὰ παράλια τοῦ νηιοῦ, μέ τὴ συνοδεία ἐνὸς συνδικου) ἀντικατέστησε, στίς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα, τὸ ἀξίωμα τοῦ *capitano dell'isola*, ποὺ βασικὴ ὑποχρέωση εἶχε τὴν ἐκδίωξη τῶν ἐξορίστων (*banditi*) ποὺ παρέ-

Τò σημαντικότερο πρόβλημα, όμως, πού έθεσαν οί έπίτροποι, ήταν ή άδυναμία άπόδοσης τής δικαιοσύνης, για τούς λόγους πού ήδη συνοπτικά άναφέρθηκαν¹⁴. Οί έπίτροποι άνέφεραν τήν παράστασή τους στον τέως προβλεπτή και καπιτάνο Vendramin και τή διακοπή τών άνακρίσεων με τή λήξη τής θητείας του. Βασικό αίτημα τών έπιτρόπων ύπήρξε νά δοθεί άπό τή Βενετία ή άδεια νά όριστούν δύο δικηγόροι και δύο έπίτροποι (*terminare che possino elegersi et haver duo havocati et doi procuratori*) με τήν ύποχρέωση νά ύπερασπίζονται τούς ποπολάρους και τούς χωρικούς άπό τς άυθαιρεσίες τών πολιτών¹⁵.

Παρά τς σκληρές άποφάσεις του Ίουλίου για τς άνακρίσεις στην Κέρκυρα (βλ. παραπάνω), ή Σύγκλητος έλαβε σοβαρά ύπ' όψιν τς καταγγελίες τών έπιτρόπων και κάλεσε τον Vendramin νά εκθέσει τς άπόψεις του. Αυτός, όχι μόνον έπιβεβαίωσε τς καταγγελίες τών έπιτρόπων για τς άυθαιρεσίες και τς καταχρήσεις τών πολιτών, αλλά και, προκειμένου νά άμυνθοϋν οί «*roveri*» στην άσυδοσία τών ίσχυρών, συνηγόρησε στο αίτημα για τò διορισμό τών «δικηγόρων του λαού». Τò σκεπτικό του είναι άπό πολλές πλευρές ένδιαφέρον: για τήν άποφυγή τών όξύνσεων, ύποστήριξε, οί ποπολάροι «*θεωροϋν κατάλληλο μέσο τήν έκλογή δύο δικηγόρων και δύο έπιτρόπων (l'elezione di due avvocati et due procuratori)*, πρᾶγμα πού είδα νά εφαρμόζεται με διάφορους τρόπους στη Ζάκυνθο και στη Λέζινα, με έξαιρετικά άποτελέσματα. Η Γαληνότητά σας παραχώρησε στους ποπολάρους τής Ζακύνθου τούς έπιτρόπους τών συντεχνιών, οί όποιοι στο παλάτι του έξοχότατου προβλεπτή, με τήν παρουσία τουλάχιστον ένός άπό τούς συμβούλους, συζητοϋν τς άνάγκες τους. Η έκλαμπρότατη Διοίκηση ή άποφασίζει ή τς προωθεί στη Γαληνότητά σας μαζί με τς εκκλησίες τους. Έχει έπιτραπει άκόμη στους έπιτρόπους τών συντεχνιών νά στέλνουν άπεσταλμένους στα πόδια τής Γαληνότητάς σας, συνοδεϋοντάς τους με έπιστολές τής εκλαμπρότατης Διοίκησης, σύμφωνα με τὰ θεσπισμένα. Στη Λέζινα, πάλι, είδα ότι παραχώρησατε έπιτρόπους, στους όποιους έχουν άνατεθεί οί ύποθέσεις του λαού. Κατά συνέπεια, νομίζω ότι και σ' αυτή τήν περίπτωση, ή άσφαλη σοφία σας θα άποφασίσει αυτό πού θα δώσει έπαρκή λύση στο πρόβλημα»¹⁶.

μεναν στο νησί. Βλ. σχετικά: Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Οί βενετοκρατούμενες έλληνικές χώρες μεταξϋ του δεύτερου και του τρίτου Τουρκοβενετικού πολέμου (1503-1537), Ίωάννινα 1974, σ. 29, σημ. 6· ΑΣΠΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Άξιώματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη κατά τò 16ο και 17ο αίώνα, *Κρητικά Χρονικά* 26 (1986) 109, σημ. 4· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικές άντιθέσεις, σ. 115, σημ. 2, όπου και άναφορές σε καταχρήσεις τών κατοχών του άξιώματος.

14. Βλ. σχετικά και ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Οί ταραχές του 1640.

15. Οί έπίτροποι φαίνεται ότι είχαν άναχωρήσει άπό τήν Κέρκυρα πριν άπό τον Vendramin. Βλ. τήν εκκληση: Α. S. V., *Senato Mar*, filza 286, συνημμένη στην άπόφαση τής 1ης Σεπτεμβρίου 1633.

16. Άπό τή γνωμοδότηση του Vendramin, στις 13 Αύγουστου 1633: ό.π. Λέζινα είναι ή παλιά όνομασία

Είναι φανερό, ότι οι ποπολάροι της Κέρκυρας ήταν ἐνήμεροι τῶν ἐξελίξεων στή Ζάκυνθο καί εἰδικά τῶν ἀποφάσεων τοῦ 1632, σχετικὰ μέ τὸ νέο ρόλο τῶν ἐπιτρόπων τῶν συντεχνιῶν, καί, ὁπῶσδήποτε, στίς συζητήσεις μέ τὸν Vendramin στήν Κέρκυρα, θά τὸν εἶχαν ἐνημερώσει¹⁷. Ἀκόμη κι ἂν οἱ περιπτώσεις τῆς Λέξινα καί τῆς Ζακύνθου δὲν ἦταν ἴδιες, ὥστόσο καί στίς δύο διακρινόταν ἕνας νέος θεσμικὸς τρόπος ἔκφρασης τῶν ἐκτὸς τοῦ Συμβουλίου στρωμάτων, μία «λαϊκὴ ἐκπροσώπηση», ἀναγνωρισμένη ἀπὸ τὴν Κυρίαρχο καί αὐτόνομη ἀπὸ τὰ κοινοτικά ὄργανα. Ὅσο κι ἂν αὐτό, πάντως, φαινόταν νὰ ἱκανοποιεῖ τὰ λαϊκὰ στρώματα, ἀνοίγε ἐπικίνδυνους δρόμους γιὰ τίς ἐσωτερικὲς ἰσορροπίες τῶν τοπικῶν κοινωνιῶν καί αὐτὸ δὲν θά παρέλειπαν νὰ τὸ σημειώσουν οἱ ἄμεσα θιγόμενοι, τὸ στρῶμα τῶν πολιτῶν. Πρὸς στιγμὴν, πάντως, ἡ γνώμη τοῦ Vendramin καί τὸ πρόσφατο παράδειγμα τῆς Ζακύνθου λειτούργησαν ὑπὲρ τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ λαοῦ.

Τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1633 ἡ Σύγκλητος διέταξε τίς Ἀρχές τῆς Κέρκυρας νὰ συνεργαστοῦν μέ τὸν ἐπιθεωρητὴ τοῦ στόλου Francesco Basadonna καί, ἀφοῦ ὀλοκληρώσουν τίς παλιές ἀνακρίσεις τοῦ Vendramin, νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὰ ζητήματα πὸν ἔθεσαν οἱ ἐπίτροποι τοῦ λαοῦ στή Βενετία. Ἡ Σύγκλητος καθόριξε, φυσικά, τὸ πλαίσιο τῶν κινήσεων: νὰ καταργηθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ capitano dell'isola καί ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕναν ἀξιωματοῦχο καί τὸν διοικητὴ τοῦ ἱππικοῦ καί, τέλος, νὰ ἐπιληφθοῦν οἱ Ἀρχές ὥστε νὰ μὴ γίνονται καταχρήσεις στή σιταποθήκη. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐκπροσώπησης, ἡ Βενετία φάνηκε ἄρκετὰ διστακτικὴ. Σημείωνε: (α) γιὰ τὴν προστασία τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τίς καταχρήσεις, μήπως θά ἦταν κατάλληλο νὰ χωριστεῖ τὸ νησι σὲ τέσσερα τμήματα (quattro quartieri) καί σὲ κάθε ἕνα νὰ ἐκλέγεται ἕνας ἐκπρόσωπος πὸν θά μεταφέρει τὰ προβλήματα στή Διοίκηση· (β) γιὰ τὴν προστασία τῶν ποπολάρων, μήπως θά ἔπρεπε αὐτοὶ νὰ ἐκπροσωποῦνται «ἀπὸ τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν... ὅπως ἐφαρμόστηκε στή Ζάκυνθο καί ἀλλοῦ». Ἄφηνε, πάντως, στή Διοίκηση καί στὸν ἐπιθεωρητὴ τοῦ στόλου τὴ δυνατότητα, ἂν τὸ ἔκριναν σκόπιμο, νὰ παραχωρηθοῦν «οἱ δύο δικηγόροι καί οἱ δύο ἐπίτροποι», «ἢ σύμφωνα μέ τίς ἐκάστοτε ἀνάγκες ἢ μέ ὅποιον ἄλλο τρόπο θά κρίνατε σωστό»¹⁸.

Τὸ γεγονός τῆς καθυστέρησης τῆς ἀφίξης τοῦ Basadonna στήν Κέρκυρα καί ἡ ἐκκρεμότητα τῶν ἀποφάσεων γιὰ ἕναν περίπου χρόνο, ἔφερε τὰ πράγματα

τοῦ δαλματικοῦ νηιοῦ Χβάφ.

17. Γιὰ τίς σχετικὲς ἐξελίξεις στή Ζάκυνθο, βλ. στή συνέχεια.

18. Βλ. τὴν ἀπόφαση: A. S. V., *Senato Mar*, filza 286. Ἡ ἐπισήμανση τῆς Βενετίας γιὰ ὄχι μόνιμη παραχώρηση δικηγόρων, ἀλλὰ εὐκαιριακὰ καί σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες, ἦταν μέσα στή γενικότερη ἀντίληψή της καί θά ἐπανεμφανιστεῖ στίς ἀποφάσεις τοῦ 1644. Βλ. στή συνέχεια.

ξανά σὲ ἔνταση. Ὅταν ἔφτασε ὁ ἐπιθεωρητὴς στὴν Κέρκυρα, ἦρθε ἀντιμέτωπος μὲ σωρεία νέων καταγγελιῶν κατὰ τῶν πολιτῶν. «Οἱ καταχρήσεις τῶν πολιτῶν εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ὑπολογίσιμες», ἀνέφερε στὶς 8 Ἰουνίου 1634 στὴ Γαλινοτάτη, ἐνῶ στὶς 28 Ἰουνίου γνωστοποιοῦσε ὅτι μαζί μὲ τὴ Διοίκηση εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐξετάζουν τὶς γενικὲς καὶ τὶς εἰδικὲς καταγγελίες, μὲ στόχο τὴ λήψη ἀποφάσεων¹⁹.

Ἡ σχετικὴ ἀπόφαση (*terminatione*) πάροθηκε στὶς 23 Ἰουλίου 1634 μέσα σὲ κλίμα διαφωνιῶν, ἐντάσεων καὶ κοινωνικῶν ἀντιθέσεων. Ἀφοῦ ἐξέφρασαν τὶς ἀπόψεις τους οἱ σύνδικοι καὶ οἱ δικηγόροι τους, καθὼς καὶ οἱ ἐκπρόσωποι (*intervenienti*) τοῦ λαοῦ, ὁ Francesco Basadonna, ὁ βάλιος Geronimo Trivisan, ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Lorenzo Dolfin καὶ οἱ σύμβουλοι Andrea Zane καὶ Francesco da Riva ἀποφάσισαν:

(α) νὰ καταργηθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ *capitano dell'isola* καὶ νὰ παυθεῖ καὶ αὐτὸς πού ὑπηρετοῦσε ἐκείνη τὴ στιγμή·

(β) νὰ ἐφαρμοστοῦν αὐστηρὰ οἱ διαταγὲς τοῦ παλιοῦ γενικοῦ προβλεπτή Filippo Pasqualigo (1606-1607) γιὰ τὴ σιταποθήκη·

(γ) νὰ παραχωρηθοῦν στοὺς ποπολάρους καὶ στοὺς χωρικοὺς (*alli popolari roveri et villici*) δύο δικηγόροι, πού θὰ παρουσιάζονταν στὸ Δικαστήριο ὅταν ὑπῆρχε ἀνάγκη. Θὰ διορίζονταν μέσα σὲ 8 μέρες, μὲ ὄρους πού θὰ ἀποφάσιζαν οἱ Ἀρχεὲς καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς, ἐνῶ ὁ μισθὸς τους θὰ προερχόταν ἀπὸ ἐτήσια ἀναλογικὴ εἰσφορὰ ὄλων ὅσων ἐπιθυμοῦσαν νὰ συμμετάσχουν (*tansa da esser sodisfatta et esborsata annualmente da quelli del popolo et casali che acconsentiranno alla contributione, a tanto per casa a portione delle loro conditioni*). Τέλος, στὰ χωριά, οἱ προεστοὶ (*vecchiardi*), οἱ *balii* καὶ οἱ *contestabili* ἐπιφορτίζονταν νὰ ἀναφέρουν στὴ δικαιοσύνη ὅ,τι συνέβαινε στὸ χῶρο εὐθύνης τους, ἐνῶ οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν θὰ ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ σωστὴ τήρηση τῶν καταστατικῶν τους (*mariegole*)²⁰.

Ὁ Basadonna, παρὰ τὴν ὑπογραφή του, δὲν παρέλειψε νὰ ἐκφράσει πρὸς τὴ Βενετία τὴ μερικὴ διαφωνία του. Ἐνημέρωσε ὅτι μὲ αὐτὲς τὶς ἀποφάσεις, οἱ ποπολάροι «δὲν θὰ ἀπαλλάσσονταν ἀπὸ τὶς πιέσεις καὶ τὶς καταχρήσεις, γιὰ νὰ μὴν πῶ, τὴν ὀλοφάνερη τυραννία τῶν πολιτῶν». Πίστευε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς σιτάρκειας καὶ τῆς διαχείρισης τῶν κεφαλαίων τῆς σιταποθήκης δὲν θὰ λυνόταν ἂν δὲν ἀποκτοῦσε ὁ λαὸς τὸ δικαίωμα νὰ συμμετάσχει στὴ διαχείριση

19. A. S. V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1259, στὶς ἀντίστοιχες ἡμερομηνίες.

20. Ἡ ἀπόφαση: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π. Γιὰ τοὺς *contestabili* βλ. ΕΡ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, Ἡ Ἐνετοκρατία στὰ Ἐφράνησα (ἀ' ἔκδ. Ἀθήνα 1856), Ἀθήνα 1969, σ. 253: «ἀστυνομικοὶ ὑπάλληλοι μᾶλλον παρὰ δημοτικοὶ λειτουργοί», εἶχαν τὸ καθῆκον νὰ ἀναφέρουν στὶς Ἀρχεὲς ἀξιόπινες πράξεις στὴν ἐξοχή. Οἱ *balii* ἦταν ἐπικεφαλῆς στὰ 4 βαϊλάτα.

της σιταποθήκης (che il popolo dovesse in oltre haver qualche parte nel governo del Fontico), ώστε να εφαρμόζονται πληρέστερα οί διαταγές του Pasqualigo. Τις απόψεις του αυτές τις είχε εκφράσει στους άλλους Βενετούς αξιωματούχους της Κέρκυρας και τις ώρες ακόμη της υπογραφής. Αναγκάστηκε, όμως, να υπογράψει, επειδή τα πνεύματα έξω ήταν έξημμένα. Καθώς τα πλήθη συγκεντρώνονταν στη Σπιανάδα, ή πιθανή δημοσιοποίηση της διαφωνίας του ή ή τυχόν αδυναμία τελικής συμφωνίας, ήταν πιθανό να πυροδοτήσουν έπεισόδια²¹.

Στις άμέσως επόμενες μέρες εξελέγησαν οί δύο δικηγόροι του λαού, ο domino Μιχαήλ Καρνοφύλης (Michiel Cariofilo) και ο Γεώργιος Κορμαρίνος του ποτέ Νικολάου (Zorzi Comarino), ενώ στις 9 Αυγούστου οί Άρχες όρισαν αύστηρες ποινές για όποιον θα παρακώλυε τό έργο τους²².

Είναι παράδοξο ότι ή Κοινότητα δέ φαίνεται να άντέδρασε εκείνες τις στιγμές μπροστά σέ αυτές τις απόφασεις, ή τουλάχιστον οί πηγές δέν μάς αφήνουν να διαπιστώσουμε άντιδράσεις της μέσα στα πλαίσια τών θεσμών. Άργότερα, ώστόσο, δέν έπρόκειτο να είναι τόσο έφεκτική. Άν, πάντως, δέν γνωρίζουμε άντιδράσεις και επίσημες προσφυγές της, γνωρίζουμε ότι ξεκίνησε μία προσπάθεια τρομοκράτησης τών δικηγόρων του λαού: ή πιό πάνω απόφαση τών Άρχων, της 9ης Αυγούστου, έγγράφεται σ' αυτό τό πλαίσιο. Έπιπλέον, ή είδηση για τις βιαιότητες τών πολιτών έναντίον τους έφτασε μέχρι τη Βενετία. Οί δικηγόροι κατήγγειλαν στα άνώτατα βενετικά όργανα τις απόπειρες τρομοκράτησής τους, τις εις βάρος τους απειλές και τόν τραυματισμό του ένός από τούς δύο. Στις 18 Δεκεμβρίου 1637 τό ποινικό δικαστήριο τών Σαράντα (Quarantia Criminale) απόφασισε αύστηρες ποινές για όποιον με όποιονδήποτε τρόπο θα παρεμπόδιζε τό έργο τών δικηγόρων²³.

Η επίσημη «σιωπή», πάντως, της Κοινότητας ίσως να όφείλεται και στο γεγονός ότι οί απόφασεις του Ιουλίου – Αυγούστου του 1634 συνάντησαν την όχι ευνοϊκή ύποδοχή της Συγκλήτου. Έπιπλέον, ή κοινοποίηση τών διαφωνιών του Basadonna στη Βενετία προκάλεσε τό αντίθετο αποτέλεσμα και συνέβαλε στην άρχή της άντιστροφής για τις επιδιώξεις του λαού της πόλης και τών χω-

21. Για τις απόψεις του βλ. A. S. V., *Provveditori da Terra e da Mar*, filza 1259, έπιστολή της 23ης Ιουλίου 1634 και: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, γνωμοδότηση της 2ας Σεπτεμβρίου 1643, ό.π.

22. Σύμφωνα με την απόφαση, τό μέτρο ήταν άναγκαίο έφόσον οί δικηγόροι ήδη δέχονταν απειλές: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ό.π.

23. Άντίγραφο της απόφασης καταχωρίστηκε στη Γραμματεία της Κέρκυρας στις 13 Φεβρουαρίου 1638. Την απόφαση παρουσίασε ό Κορμαρίνος, ό όποιος, μάλλον, είχε μεταφέρει τό ζήτημα στη Βενετία. Βλ. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ό.π. Για τόν τραυματισμό του ένός (πιθανώς του Κορμαρίνου), που πρέπει να προκάλεσε και την προσφυγή στην Quarantia, βλ. μεταγενέστερη καταγγελία τών ποπολάρων (4 Δεκεμβρίου 1642): A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ό.π.

ρικῶν. Ἔτσι, στίς 24 Ὀκτωβρίου 1634 ἡ Σύγκλητος ζητοῦσε ἀπὸ τὶς Ἀρχές τῆς Κέρκυρας περαιτέρω διευκρινίσεις γιὰ τὸ σκεπτικὸ πὸν τὶς ὀδήγησε στίς συγκεκομμένες ἀποφάσεις καὶ ζητοῦσε ἐπιπλέον τὶς ἐκτιμήσεις τους γιὰ τὸ τί θὰ συνέβαινε ἂν ἀποφάσιζαν διαφορετικὰ²⁴. Ὁ βάλιος Geronimo Trivisan καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Lorenzo Dolfin, μᾶλλον μὲ ἐκπληξη, ἀπάντησαν (20 Δεκεμβρίου) ὅτι ἀπλῶς ἐφάρμοσαν τὴ δουκικὴ διαταγή, ἐπισημαίνοντας ὅτι ἡ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος λαϊκῆς ἐκπροσώπησης ἀπὸ δύο δικηγόρους ἀποφασίστηκε, διότι ἀλλιῶς, «μὲ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς μεταξὺ πολιτῶν καὶ ποπολάρων θὰ ὀδηγούμασταν εὐκόλα στὴ διάσπαση τοῦ ἐνωμένου αὐτοῦ σώματος, στὰ θλιβερὰ συμβάντα καὶ στὴ σύγχυση τῆς Ζακύνθου»²⁵.

Ἡ ἰσχυρή, ἀλλά, κατὰ τὰ φαινόμενα, μόνον ἐξωθεσμικὴ ἀντίδραση τῶν πολιτῶν καὶ ἡ τελευταία ἀπόφαση τῆς Βενετίας δημιούργησαν μίαν ἐγκρημότητα πὸν στὴν πράξη φαίνεται ὅτι ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀποδυναμώση ἢ καὶ ἀκύρωση τοῦ θεσμοῦ στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια. Οἱ πληροφορίες πὸν διαθέτουμε μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ καθεστῶς τῆς καταπίεσης καὶ τῆς αὐθαιρεσίας στὴ δικαιοσύνη δὲν ἄλλαξε. Ὁ βάλιος Trivisan στὴν τελικὴ του ἀναφορά, στίς 25 Ἰανουαρίου 1636, σκιαγραφοῦσε τὴν κατάσταση μὲ τὰ γνώριμα μελανὰ χρώματα. Μιλοῦσε γενικὰ γιὰ τὴν «πανουργία καὶ τὴ λαίμαργία τῶν δικηγόρων καὶ τῶν ἐπιτρόπων» στὴ διαδικασία τῶν ἀστικῶν καὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων, γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν χωρικῶν καὶ τῶν ποπολάρων νὰ ἀντιμετωπίσουν «τοὺς πολίτες ἢ τοὺς ἰσχυροὺς», γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν χωρικῶν νὰ φτάσουν στὴν πόλη καὶ νὰ ὑποβάλουν μηνύσεις, γιὰ τὴν ἀδυναμία τους νὰ ξεπεράσουν τὴν κωλυσιεργία τῶν δικαστικῶν ὀργάνων κ.λπ. Λόγος γιὰ ὕπαρξη τῶν δικηγόρων τοῦ λαοῦ δὲν γινόταν²⁶.

Στὴν ἴδια κατεύθυνση καὶ στὸ ἴδιο πάντα ἀσφυκτικὸ κλίμα, μᾶς ὀδηγεῖ μία ἐκκληση τῶν χωρικῶν τοῦ νησιοῦ, πὸν ὑπέβαλε στὴ Βενετία κατὰ τὴν ἐπιστροφή του, τὸ 1638, ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Piero Loredan²⁷. Ἡ ἐκκληση ὑπογραφοῦταν ἀπὸ δεκάδες χωρικοὺς: «ὄλοι οἱ προεστοί (vecchiardi), οἱ ἱερωμένοι καὶ οἱ balii ἐν ὀνόματι ὄλων [τῶν χωρικῶν]», ἐνῶ ἀρκετὲς φορὲς ὑπέγραφαν καὶ οἱ contestabili τῶν χωριῶν. Ἡ ἐκκληση ἀναφερόταν στὸν capitano dell'isola, ἀξίωμα πὸν, ὅπως εἶδαμε, καταργήθηκε τὸ 1633-34. Οἱ αὐθαιρεσίες τῶν πολιτῶν πὸν κατεῖχαν τὸ ἀξίωμα τὰ ἀμέσως προηγούμενα χρόνια, μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἐκκληση, εἶχαν ὀδηγήσει τοὺς νησιῶτες νὰ ζητήσουν «ὄχι νὰ

24. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὄ.π.

25. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὄ.π.

26. A. S. V., *Collegio*, Relazioni, busta 85. Ἡ ἐκθεση φέρει ἡμερομηνία 25 Ἰανουαρίου 1635, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι more veneto (=1636) ἐφόσον ὁ Trivisan ἀνέλαβε στίς 24 Ἰουλίου 1633. Βλ. καὶ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Οἱ ταραχὲς τοῦ 1640.

καταργηθεῖ τελείως τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ νὰ βρεθεῖ κάποια λύση, γιατί δὲν μποροῦμε νὰ ζοῦμε δίχως κάποιον πὸν νὰ φροντίζει τὸ νησί». Ἡ Βενετία, ὠστόσο, κατάργησε τὸ ἀξίωμα καὶ διέταξε τὶς Ἀρχές νὰ τοὺς παραχωρήσουν «ὑπερασπιστές» (*diffensori*). «Οἱ ἐξοχότατοι Διοικητὲς ἔβγαλαν κάποιες διαταγές, πὸν εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐφαρμοστοῦν, διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀνεπαρκεῖς, δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες μας. Μ' αὐτὲς τὶς διαταγές διακηρυσσόταν ὅτι θὰ βρίσκονταν δύο δικηγόροι, οἱ ὅποιοι θὰ πληρώνονταν μὲ εἰσφορά (*tansa*) τῶν νησιωτῶν. Αὐτοὶ οἱ δικηγόροι δὲ βρέθηκαν, ἐφόσον ἡ φτώχεια μας δὲν ἐπέτρεψε τὴ συνεισφορά καί, ἐπιπλέον, ἓνα τέτοιο μέτρο δὲν ἀρκεῖ, ἀφοῦ ἐμεῖς ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα πρόσωπο πὸν νὰ βγαίνει στὰ χωριὰ καί, μεταξὺ τῶν ἄλλων πὸν ἔχουμε ἀνάγκη, νὰ καταδιώκει καὶ τοὺς κλέφτες»²⁸.

Ἡ πὸ ἀνω ἔκκληση τῶν χωρικῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ ἀνυπαρξία τοῦ θεσμοῦ τῶν δικηγόρων, δείχνει καί τὰ ὄριά του. Φαίνεται ὅτι ἀκόμη κι ἂν θὰ λειτουργοῦσε, πάλι θὰ ἦταν δύσκολο γιὰ τοὺς χωρικοὺς ἢ γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τους (σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1634) νὰ πηγαίνουν στὴν πόλη γιὰ νὰ ἀποταθοῦν στοὺς δικηγόρους καὶ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν πραγματικά. Ὁ νέος θεσμός, ἂν θὰ λειτουργοῦσε, θὰ ἐξυπηρετοῦσε πρακτικὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλης καί, ὅπως ὅποτε, ὅσους ποπολάρους θὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ συμμετάσχουν στὶς εἰσφορὲς γιὰ νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴ λειτουργία του. Πάντως, λίγο ἀργότερα, τὸ 1643, ὁ πρέσβης τῆς Κοινότητος Ν. Κουαρτᾶνος ἀνέφερε στὴ Βενετία ὅτι καὶ μετὰ τὶς ἀμφισβητούμενης ἀποτελεσματικότητας ἀποφάσεις τοῦ Ἰουλίου, πολλοὶ χωρικοὶ καὶ φτωχοὶ ποπολάροι κατέφευγαν γιὰ προστασία στοὺς συνδίκους, «πὸν ἀνέκαθεν ὑπῆρξαν προστάτες τῶν χωρικῶν» καὶ τοὺς ἐξουσιοδοτοῦσαν νὰ τοὺς ὑπερασπιστοῦν στὶς δίκες²⁹. Εἶναι φανερό ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἀποψη τοῦ πρέσβη. Εἴτε ἡ πραγματικὴ δυσλειτουργία τοῦ νέου θεσμοῦ, εἴτε ἡ οἰκονομικὴ ἀδυναμία πολλῶν νὰ συνεισφέρουν στὴν πληρωμὴ, εἴτε ἀκόμη οἱ πελατειακὲς σχέ-

27. Ἡ ἔκκληση συνημμένη στὴν ἀναφορά του στὸ Κολλέγιο: A. S. V., *Collegio*, Relazioni, busta 85. Ἡ ἔκθεση εἶναι ἀχρονολόγητη, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ 1638, ἐφόσον ὁ Loredan παρέδωσε στὸν Domenico Vendramin στὶς 3 Ἰουνίου 1638: A. S. V., *Senato (Secreta)*, Dispacci Rettori, Corfù, filza 21, σχετικὴ ἀναφορά τοῦ βαλίου Geronimo Morosini, 8 Ἰουνίου 1638.

28. Στὴν ἔκκληση ἀναφερόταν ὅτι ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος Dolfìn, πρὸς ἀνακούφιση τῶν χωρικῶν, διόρισε στὶς 6 Μαρτίου 1635 τὸν Δῆμο Τριβῶλη τοῦ ποτὲ Γεωργίου στὸ ἀξίωμα τοῦ «*ministro delle anagrafi, guardiano et altro che occorresse all'isola*». Ἡ Κοινότητα, «ζηλόφθονη», κατέφυγε στὴ Βενετία καὶ ζήτησε νὰ οἰκειοποιηθεῖ κι αὐτὸ τὸ ἀξίωμα μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Τριβῶλη. Ἡ Βενετία, ὅμως, «γνωρίζοντας τὴν κακὴ προαίρεση τῆς Κοινότητος», τὸ ἀπαγόρευσε τελείως. Οἱ χωρικοὶ ζήτησαν νὰ ἐπικυρωθεῖ ὁ διορισμὸς τοῦ Τριβῶλη καὶ νὰ διαταχθεῖ οἱ ἐπόμενοι νὰ τὸ κατέχουν ἰσοβίως.

29. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π., φ. 26-34 (παρατίθενται ἀντίγραφα ἐξουσιοδοτήσεων).

σεις και ή συνήθεια οδηγούσαν πάντα πολλούς χωρικούς και ποπολάρους να προσφεύγουν στα όργανα της Κοινότητας.

Οί διεκδικήσεις, πάντως, των ποπολάρων και των χωρικών μπήκαν στην τελική τους φάση στα τέλη του 1642, δείχνοντας σαφέστερα τις στοχεύσεις και τους φόβους των δύο αντίπαλων πλευρών.

Στις 4 Δεκεμβρίου 1642 υποβλήθηκε έκκληση στις βενετικές Άρχες που την υπέγραφαν οί μισέρ Nicolò Ne, Γεώργιος Μινωτός, Μάρκος Καναλιώτης (Canagliotti), Μάρκος Κρητικός και Δονάτος Άλβάνας, που εκπροσωπούσαν και τους μισέρ Άρσένιο Τάρταρο, Στάμο Ρομπώτη, Νικόλαο και Ευστάθιο Δεσύλλα, Πέτρο da Milan, Comi Vonda, Άνδρέα Λεζερνιώτη (Lesernotti), Άνδρέα Φλώκαλη (Flocali), Νικόλαο Παπαγεωργόπουλο (Papaiordopulo), καπετάν Ίσιδωρο (Sideri) Ράλλη και μισέρ Bernardin Zanchi. Οί υπογράφωντες, εν όνοματι «της πόλης και των χωρικών του νησιού», αφού έξιστοροούσαν την πρακτική αδυναμία εφαρμογής των αποφάσεων των ετών 1633-34, εξαιτίας της τρομοκρατίας του λαού και των δύο δικηγόρων, ζητούσαν τώρα, με βάση τις παλιές εκείνες αποφάσεις, να εκλεγούν «δικηγόροι [μέσα] από όσους είναι έγγραμματοι και έχουν πείρα, οί όποιοι επιπλέον να είναι έντελώς ανεξάρτητοι και άσχετοι από τους πολίτες», για να εκπροσωπούν το λαό στις δίκες, να υπερασπίζονται τά συμφέροντά του στη σιταποθήκη και ν' αντιμετώπιζουν κάθε άλλη αυθαιρεσία. Οί Άρχες, δίχως καθυστέρηση –άλλα και δίχως ρητή επ' αυτού έντολή από τó Κέντρο³⁰– ζήτησαν στις 13 Δεκεμβρίου να υποβληθούν τά όνόματα των πλέον κατάλληλων. Την επόμενη, 33 ποπολάροι υπέγραφαν κείμενο με τó όποιο πρότειναν τó γνωστό Γεώργιο Κορμαρίνο και τόν Άντώνιο Βρισινιώτη (Vrisignotti). Στις 16 του ίδιου μήνα ó βάλιος Cipriano Civran, ó προβλεπτής και καπιτάνος Piero Navagero και οί σύμβουλοι Giovanni-Francesco Grimani και Zuanne Briani, τους ενέκριναν, όρίζοντάς τους «δικηγόρους του λαού της πόλης και των χωρικών», ενώ στις 19 ανανέωσαν την ισχύ των παλαιών αποφάσεων για την προστασία των δικηγόρων από έναντιόν τους άπειλές και απόπειρες, προβλέποντας βαριές ποινές. Στις 30 Δεκεμβρίου οί Άρχες με νέα απόφαση όριζαν τά καθήκοντα των δικηγόρων, με ρητή αναφορά στην απόφαση της 23ης Ίουλίου 1634 –δίχως καμία αναφορά στην απόφαση της Συγκλήτου της 24ης Όκτωβρίου 1634, που προκάλεσε την πραγματική έκκρεμότητα– και ανέφεραν ότι όσοι ποπολάροι ή χωρικοί επιθυμούσαν να συνεισφέρουν στην πληρωμή τους, θά μπορούσαν «έλεύθερα να παρουσιαστούν και να καταγραφούν σε ιδιαίτερο βιβλίό στη Γραμματεία του προβλεπτή και καπιτάνου». Η αδυναμία, όμως, πολλών χωρικών να πάνε στην πόλη, όδηγησε τις Άρχες σε νέα επί του προκειμένου απόφαση. Στις 2 Ίανουαρίου

30. Η Κοινότητα θά έπιμείνει πολύ στο σημείο αυτό. Βλ. στη συνέχεια.

1643 ἔδωσαν ἔξουσιοδότηση στὸν σινιὸρ Νικόλαο Ἡγούμενο (Igumeno), τὸν *domino* Στυλιανὸ Μάνεση καὶ τὸν *domino* Ἰσιδώρο (Siderio) Βάρδα, μετὰ ἀπὸ αἴτημα τῶν ἴδιων, νὰ εἰσπράττουν τὶς εἰσφορὲς μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη. Ἐπόμενη ἀπόφαση, στὶς 28 Ἰανουαρίου, ὄριζε λεπτομερέστατα τὴ διαδικασία εἰσπραξῆς, φύλαξης καὶ διαχείρισης τῶν εἰσφορῶν. Τὰ χρήματα θὰ φυλάσσονταν στὴ Γραμματεία τοῦ προβλεπτή καὶ καπιτάνου καὶ κάθε χρόνο θὰ ἐξελέγτο ἓνας γραμματεάς (*scrivano*) καὶ ἓνας ταμίας (*cassiero*) ποὺ θὰ ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν εἰσπραξὴ καὶ τὴ φύλαξη τῶν χρημάτων, καθὼς καὶ γιὰ τὴν καταχώριση τῶν ἐγγραφῶν στὰ εἰδικὰ βιβλία. Τὰ συγκεντρωμένα χρήματα θὰ παραδίδονταν στὸ εἰδικὸ ταμεῖο, καταμετρούμενα παρουσία τοῦ προβλεπτή, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ κρατοῦσε τὰ κλειδιά³¹.

Ἡ σωρεία τῶν ἀποφάσεων, ὁ γρήγορος ρυθμὸς, ἡ προθυμία τῶν Βενετῶν ἀξιωματοῦχων νὰ ἱκανοποιήσουν ὅλα τὰ αἰτήματα τῶν ποπολάρων, ἀλλὰ κυρίως ἡ σταθερότητα ποὺ φαινόταν νὰ παίρνουν οἱ ἐξελίξεις, μετὰ τὴν ὁργάνωση εἰδικῆς ὑπηρεσίας, τὸ διορισμὸ προσώπων σὲ νέα ἀξιώματα, τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς πραγματικοῦ «μηχανισμοῦ», ἔκαναν τὴν Κοινότητα νὰ ἀντιδράσει. Ἔσπευσε τώρα νὰ ἐπισημάνει στὶς Ἀρχές, ἀφενὸς ὅτι οἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1634 εἶχαν συναντήσει τὴν ἀντίδραση τῆς Συγκλήτου καὶ ἀφετέρου ὅτι ἡ παρούσα Διοίκηση δὲν εἶχε σχετικὴ δικαιοδοσία γιὰ ἀποφάσεις, ἀφοῦ ἡ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου (1 Σεπτεμβρίου 1633) ἀναφερόταν ἀποκλειστικὰ στοὺς τότε ἀξιωματοῦχους. Οἱ ἐξελίξεις τώρα ἐπιταχύνονταν. Τὴν κατάσταση ἐπέτεινε, καὶ μάλιστα εἰς βάρος τῶν ποπολάρων καὶ τῶν χωρικῶν, τὸ γεγονὸς τῶν κακῶν σχέσεων τοῦ βαίλου μετὰ τοὺς δύο συμβούλους του. Ὁ βάλλος *Cirvan* εἶχε ἀπὸ παλαιότερα ἐνημερώσει τὴ Βενετία ὅτι εἶχαν ἔρθει σὲ ἀνοιχτὴ σύγκρουση, ὅταν ἐκεῖνοι τὸν προσέβαλαν δημοσίως³².

Οἱ σύνδικοι καὶ οἱ δικηγόροι παρουσιάστηκαν χωριστὰ στὶς Ἀρχές, στὶς 8 καὶ 10 Φεβρουαρίου ἀντίστοιχα, γιὰ νὰ ὑποβάλουν τὶς ἀπόψεις τους. Ὅταν, ὅμως, οἱ Ἀρχές ἀναζήτησαν τὴν ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1633 γιὰ νὰ ἐξετάσουν τὸ ζήτημα, δὲν τὴ βρῆκαν στὰ Ἀρχεῖα· δὲν βρῆκαν καὶ τὴν ἀπόφαση τῆς τοπικῆς Διοίκησης, τῆς 23ης Ἰουλίου 1634³³. Βρῆκαν μόνον ἐκεῖνη τῆς 24ης Ὀκτωβρίου 1634 ποὺ δημιούργησε παλαιότερα τὰ προβλήματα. Ὡς ἐκ τούτου, ξανασυσζήτησαν τὸ θέμα στὶς 17 Φεβρουαρίου. Ἡ διαμάχη,

31. Ἀντίγραφα ὄλων τῶν ἀποφάσεων Δεκεμβρίου-Ἰανουαρίου: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

32. Βλ. τὴν ἔντονη ἀναφορὰ του: A. S. V., *Senato (Secreta)*, *Dispacci Rettori*, Corfù, filza 23, 13 Δεκεμβρίου 1642.

33. Οἱ ποπολᾶροι κατήγγειλαν ἀργότερα στὴ Βενετία ὅτι τὶς εἶχαν ἐξαφανίσει οἱ πολῖτες, οἱ μόνιμοι, ἀλλωστε, ποὺ εἶχαν πρόσβαση στὰ Ἀρχεῖα τῆς Κοινότητος, ὅπου καταχωρίζονταν οἱ διαταγές. Βλ. στὴ συνέχεια τὴν ἐκκλήση τοῦ Κορμαίνου, στὶς 27 Ἀπριλίου 1643, στὸν δόγη.

ὅμως, τοῦ βαΐλου μὲ τοὺς συμβούλους ἐμπόδισε τὴν ὁμοφωνία: ὁ βάλος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος πρότειναν νὰ ἀνασταλοῦν οἱ ἀποφάσεις τοῦ Δεκεμβρίου-Φεβρουαρίου καὶ νὰ ἀποφανθεῖ ἡ Σύγκλητος, ἀλλὰ οἱ δύο σύμβουλοι ἐπέμεναν νὰ ἀκυρωθοῦν οἱ ἐπίμαχες ἀποφάσεις. Οἱ τελευταῖοι, μάλιστα, ἀπευθύνθηκαν μὲ χωριστὴ ἀναφορὰ στὴ Βενετία, στίς 23 Φεβρουαρίου, παρουσιάζοντας μία ἐκδοχὴ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῶν βαΐλου – προβλεπτῆ καὶ καπιτάνου. Ἀπὸ τὸ κείμενό τους διαφαίνεται ὅτι μᾶλλον ἀπρόθυμα εἶχαν δεχθεῖ νὰ συνυπογράψουν τὶς ἀποφάσεις γιὰ ἐκλογή τῶν δικηγόρων, «ὕπολογίζοντας ὅτι ἔτσι θὰ σταματοῦσαν οἱ ἀταξίες ποὺ εἶχαν κιόλας ἀρχίσει, τὰ σκάνδαλα καὶ οἱ ταραχές, ποὺ ὡστόσο ἀκόμη συνεχίζονται». Ἐπέμεναν ἐπιπλέον στὸ γεγονός ὅτι κατάλαβαν πὼς οἱ ποπολάροι εἶχαν σκοποὺς πολὺ διαφορετικούς ἀπὸ τοὺς ὁμολογημένους, ὅτι ἔκαναν μυστικὲς συγκεντρώσεις καὶ ὀργάνωσαν ταμεῖο, ἀλλὰ ἀποσιωποῦσαν τὸ γεγονός ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐνέργειες αὐτὲς εἶχαν γίνει μὲ τὴν ἄδεια τῆς Διοίκησης. Φρόντιζαν, μάλιστα, νὰ τονίσουν ὅτι ὁ Νικόλαος Ἰγούμενος, ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ἦταν «τέως πρόξενος τῶν Ἑλλήνων [ἐμπόρων] καὶ στενὸς συγγενῆς τοῦ πασᾶ ἐκείνου τοῦ τόπου», ἐνῶ ὁ καπετάν-Ράλλης ἦταν πρόξενος τῶν Γάλλων³⁴.

Στὸ μεταξὺ, οἱ ποπολάροι, βλέποντας τὴν ἄσχημη τροπὴ τῶν πραγμάτων, ἀποφάσισαν νὰ ἀπευθυνθοῦν στὴ Βενετία. Στίς 19 Φεβρουαρίου, 100 περίπου ποπολάροι παρουσιάστηκαν στὸν δημόσιο νοτάριο παπά-Γιάννη Βερβιτσιώτη, γιὰ νὰ ἐξουσιοδοτήσουν τὸν Κορμαρίνο ὡς «γενικὸ ἐπίτροπο» (*comesso generale et procuratore*) νὰ μεταβεῖ στὴ Βενετία καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων ποὺ εἶχαν ἀνασταλεῖ³⁵. Ἡ Διοίκηση, ποὺ τώρα ἤθελε νὰ σταματήσει τὶς ἐξελίξεις, ἐπέβαλε στὸ νοτάριο πρόστιμο 500 δουκάτων ἂν ἔδινε ἀντίγραφο τῆς ἐξουσιοδότησης δίχως ρητὴ ἄδεια τῶν Ἀρχῶν³⁶. Οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὅμως, δὲ μποροῦσαν νὰ σταματήσουν τώρα, καθὼς οἱ προκλήσεις τῶν πολιτῶν πολλαπλασιαζόνταν. Τὸ κλίμα κατὰ τῶν ἐκλεγμένων δικηγόρων καὶ ταμῶν τῶν ποπολάρων γινόταν βαρὺ. Κείμενα δυσφημιστικὰ ἐμφανίζονταν στίς πλατεῖες τῆς πόλης καὶ ἀπειλὲς ἐξακοντίζονταν, ἐνῶ ὁ πολίτης Πέτρος

34. Ἡ ἀναφορὰ τους, καθὼς καὶ ἡ πρὸ πάνω ἀπόφαση τῆς 17ης Φεβρουαρίου: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π. Στὴ Βενετία ἀπευθύνθηκαν μὲ ἓνα κοινὸ ἀπολογητικὸ καὶ μᾶλλον ἀμήχανο κείμενο ὁ βάλος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος τὴν 1η Μαρτίου, ἐπιμένοντας στὸ ὅτι κατὰ τὶς πρῶτες ἀποφάσεις τοῦ Δεκεμβρίου 1642 δὲν ἀντέδρασαν οἱ σύνδικοι καὶ στὸ ὅτι δὲν τοὺς εἶχε γνωστοποιηθεῖ ἔγκαιρα ἡ ἀπόφαση τοῦ Ὀκτωβρίου 1634: ὁ.π. Τὰ δύο κείμενα παραδόθηκαν στοὺς Savi dell'una e l'altra mano, οἱ ὁποῖοι, στίς 10 Ἀπριλίου, ζήτησαν τὴ γνώμη τοῦ προηγούμενου βαΐλου καὶ τοῦ προηγούμενου προβλεπτῆ καὶ καπιτάνου.

35. Βλ. ἀντίγραφο τῆς ἐξουσιοδότησης, ὅπου σημειώνονται καὶ τὰ ὀνόματα: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π., φ. 64r-65r.

36. Ἀντίγραφο τῆς ἀπόφασης τῆς 23ης Φεβρουαρίου: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π., φ. 73r.

Χαλικιόπουλος ἐξύβρισε τὸν Βραιοινιώτη, κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς δίκης, ἐπειδὴ ὑποστήριξε ὡς δικηγόρος ἕνα χωρικό. Στὶς 28 Φεβρουαρίου οἱ Κορμαρίνος, Βραιοινιώτης, Ἠγούμενος, Μάνεσης καὶ Βάρδας ὑπέβαλαν ἕνα σχετικό κείμενο καταγγελίας στὸν βάλιο καὶ στὸν προβλεπτή καὶ καπιτάνο, μὲ τὴν παράκληση νὰ προωθηθεῖ στό Συμβούλιο τῶν Δέκα. Παράλληλα, ζητοῦσαν νὰ ἐγκριθεῖ ἡ ἀποστολὴ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δύο δικηγόρους στὴ Βενετία³⁷. Οἱ Ἀρχές ἐπιχείρησαν νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἀποφασισμένη ἀπὸ τοὺς ποπολάρους ἀποστολὴ τοῦ Κορμαρίνου καὶ στὶς 15 Μαρτίου διέταξαν τὸν καπετάνιο τοῦ πλοίου Santa Maria dei Carmini, πού ἐτομαζόταν νὰ ἀποπλεύσει, νὰ μὴν πάρει τὸν Κορμαρίνο στὴ Βενετία³⁸. Αὐτός, ὁμως, ἀπήφησε τὴν ἀπαγόρευση καὶ παρουσιάστηκε στὴ Βενετία μὲ τὸν τίτλο τοῦ «ἐπιτρόπου καὶ ἐκπροσώπου τοῦ λαοῦ» (*procuratore et interveniente del popolo della città di Corfù*).

Ἡ Κοινότητα, ἐξοργισμένη ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις, ἀποφάσισε νὰ στείλει πρέσβη στὴ Βενετία γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἀποστολὴ στὴν Κέρκυρα ἐνὸς ἀνώτατου ἀξιωματοῦχου μὲ διευρυμένες δικαιοδοσίες, μὲ δυνατότητα γενικοῦ ἐλέγχου καὶ μὲ δικαίωμα μυστικῶν ἀνακρίσεων, γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἡ κατάσταση. Στὶς 21 Μαρτίου ὁ βάλιος καὶ οἱ δύο σύμβουλοι ἔδιναν στὸν ἐκλεγμένο πρέσβη Νικόλαο Κουαρτάνο τὶς ἀπαραίτητες συνοδευτικὲς ἐπιστολές³⁹.

Ἡ διαμάχη μεταφερόταν πιά στὴ Βενετία, μπροστὰ στὰ ὑψηλὰ διοικητικὰ ὄργανα, ἀλλὰ μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ νησιοῦ, καί, ἄρα δίχως γνώση τῶν συνθηκῶν: πολλὲς φορὲς αὐτὸς ὁ παράγοντας ἐπηρέασε καθοριστικὰ τὴν οὐσία τῶν ἀποφάσεων. Στὴ Βενετία ὁ Κορμαρίνος, «στὸ ὄνομα τοῦ πιστότατου λαοῦ τῆς πόλης καὶ τῶν ἀφοσιωμένων χωρικῶν», ὑπέβαλε (27 Ἀπριλίου 1643) ἔγγραφο ἔκκληση στὸ δόγη νὰ ἐφαρμοστοῦν ὅλα τὰ μέτρα πού ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1633⁴⁰.

Ὁ πρέσβης τῆς Κοινότητας παρουσιάστηκε στὸ Pien Collegio, ὅπου ἀνέπτυξε τὶς ἀπόψεις τοῦ Σώματος τῶν πολιτῶν καὶ στὴ συνέχεια ὑπέβαλε στὸ δόγη ἕνα μακροσκελέστατο κείμενο-καταπέλτη κατὰ τῶν ποπολάρων⁴¹. Ἐκεῖ εὑρισκε τὴν εὐκαιρία νὰ θίξει τοὺς τυπικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὅλες οἱ ἀποφάσεις ἦταν ἄκυρες (οἱ ἀποφάσεις τοῦ 1633-34 πάρθηκαν δίχως οἱ Ἀρχές

37. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὀ.π.

38. A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὀ.π., φ. 66r.

39. Στὶς 6 Ἀπριλίου ὁ βάλιος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος ἐνημέρωναν τὴ Βενετία ὅτι ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐκφέρουν γνώμη γιὰ τὸ αἴτημα τῆς Κοινότητας, διότι τὸ κείμενο πού μετέφερε στὴ Βενετία ὁ πρέσβης ἦταν γενικόλογο, δίχως εἰδικὲς ἀναφορές. Ὁ προβλεπτής, μάλιστα, ἀνέφερε ὅτι δὲν ζήτησαν κἀν ἀπ' αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ τὶς συνοδευτικὲς ἐπιστολές. Βλ. γι' αὐτὰ: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὀ.π.

40. Βλ. τὴν ἔκκληση: A. S. V., *Collegio*, Commesse ai Savi, filza 540.

41. Τὸ κείμενο εἶναι ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ τοποθετεῖται ὁπωσδήποτε μετὰ τὰ μέσα Ἀπριλίου, ἐφόσον

νά συμβουλευτοῦν τὴν Κοινότητα, ἐκκρεμοῦσε ἡ ἀπάντηση τῆς Συγκλήτου μετὰ τὴν 24η Ὀκτωβρίου 1634, οἱ τωρινὲς Ἀρχεῖς δὲν εἶχαν ἀρμοδιότητα νὰ ἀποφασίσουν σχετικὰ κ.λπ.), ἀλλὰ ἐπέμεινε ἀναλυτικὰ στοὺς οὐσιαστικούς λόγους ποὺ καθιστοῦσαν ἐπικίνδυνη μία τέτοια ἐκτροπή τῶν πραγμάτων γιὰ τοὺς συσχετισμοὺς στὸ νησί καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία.

Ἡ συλλογιστικὴ τοῦ πρέσβη ἦταν σαφής. Πῶς κατόρθωσαν οἱ λίγοι ταραξίες νὰ παρασύρουν τὴ μάζα; Ὑποσχόμενοι ἐξαίρεση ἀπὸ τὶς ἀγγραφεῖς, συμμετοχὴ στὴ διαχείριση τῆς σιταποθήκης καὶ στὰ ἀξιώματα. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα; Συγκεντρώσεις μυστικῆς, ἀπειλῆς καὶ τρομοκράτησης τῶν πολιτῶν, πού «ἔμειναν ἐκπληκτοὶ καὶ φοβισμένοι, μὴ τολμώντας νὰ ἀνοίξουν τὸ στόμα τους», ἐτομιασίεσ ὄπλων καὶ ἀπειλῆς Σικελικῶν Ἑσπερινῶν. Καὶ ὄλ' αὐτὰ γιὰτί; Ἐπειδὴ τάχα καταπιέζονται ἀπὸ τοὺς πολίτες; Ὁχι, βέβαια! Διότι, «ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπίσημα ἔγγραφα ... οἱ σύνδικοι τῆς Κοινότητος ποτὲ δὲν παρέλειψαν νὰ ὑπερασπιστοῦν τοὺς ποπολάρους, ὅπως καὶ τοὺς χωρικούς, ἐνάντια σὲ ὅποιον ἤθελε τοὺς προσβάλει». Ἄλλος εἶναι ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῶν ταραξιῶν: «Νὰ δημιουργήσουν μία καινούργια Κοινότητα, ἀνεξάρτητη, γιὰ νὰ καταστρέψουν ἐκείνη ποὺ πάντα διατηρήθηκε καὶ προστατεύτηκε ἀπὸ τὴ Γαληνότητά σας», ἀφοῦ ἔτσι θὰ προκύψει «μία Κοινότητα τῶν 300 δύστυχων πολιτῶν καὶ μία ἄλλη τῶν 40.000 ποπολάρων». Καὶ τὸ αἶτημα γιὰ δύο δικηγόρους εἶναι μόνο ἓνα ἄλλοθι. Σκοπεύουν «ὑπ' αὐτὸν τὸ μανδῦα νὰ θεσμοθετήσουν δύο λαϊκοὺς ἐκπροσώπους (tribuni), ποὺ θὰ ἀποτελοῦν πάντα τὴν πέτρα τοῦ σκανδάλου καὶ θὰ εἶναι ἀρχηγοὶ τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα σὲ κεῖνο τὸν πιστότατο λαό, ἐφόσον τοὺς βλέπουμε ἀκόμη καὶ τώρα νὰ κυκλοφοροῦν μὲ συνοδεία ἑκατοντάδων ἀνθρώπων». Αὐτὴ ἡ προοπτικὴ, εἰδικὰ μὲ τὶς πρόσφατες ἀποφάσεις τοῦ τέλους τοῦ 1642, ἔκανε τοὺς συνδίκους νὰ ἀντιδράσουν δυναμικά, καθὼς θυμῆθηκαν τὸ παράδειγμα τῆς Ζακύνθου, «ὄπου παρόμοιοι σκανδαλώδεις νεωτερισμοὶ δικηγόρων, ἐπιτρόπων καὶ ὑπερασπιστῶν τῶν ποπολάρων ἀπαγορεύτηκαν ἀπὸ τὴν ὑπέρτατη χεῖρα ... καὶ τιμωρήθηκαν οἱ ὑποκινητές». Ὁ πρέσβης ὑπέβαλε, ἐν κατακλείδι, τὸ γνωστὸ αἶτημα γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἀνώτατων ἀξιωματῶν στὸ νησί γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ διασαλευμένη τάξη.

Τὸ κείμενο τοῦ Κουαρτάνου ὀπωσδήποτε ἐπηρέασε τοὺς ὑπεύθυνους. Ἡ ἀναφορὰ στὸ παράδειγμα τῆς Ζακύνθου, ἀφενὸς θύμιζε τὰ ἐκεῖ προβλήματα στὸ διάστημα 1628-1632 καὶ ἀφετέρου προδιέγραφε τὸ πλαίσιο τῶν ἐπόμενων ἐξελίξεων.

ὁ πρέσβης ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα μετὰ τὶς 21 Μαρτίου (π.ῆ.): A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π. Ἡ καταγγελία συνοδεύονταν ἀπὸ ἓνα φάκελο μὲ πλούσιο ἀποδεικτικὸ ὕλικό. Ὁ φάκελος, μὲ χωριστὴ φυλλαριθμίσση (φ. 1-74) ἐπισυνάπτεται στὴ filza, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ (βλ. σημ. 4).

Οί τελικές αποφάσεις δὲν πάρθηκαν ἀμέσως. Στις 30 Ἰουνίου, τὸ ζήτημα ἀκόμη ἐκκρεμοῦσε καὶ ὁ Κορμαρίνος ἔπρεπε νὰ φύγει ἀπὸ τὴ Βενετία. Ὅρισε ὡς ἐκπροσώπους του στὴν ὑπόθεση τὸν Vincenzo Bellato (causidico)⁴² καὶ τὸν Ἰάκωβο Ζανδίου, οἱ ὅποιοι ἔσπευσαν νὰ ζητήσουν τὴ γρήγορη ἐπίλυση τοῦ ζητήματος. Σὲ δευτέρη ἐκκλήσή τους, στίς 22 Αὐγούστου, ἐπαναλάμβαναν τὸ δίκαιο τοῦ αἰτήματος τῶν ποπολάρων καὶ ἐξέφραζαν τὴν ἀπορία γιατί προβλεπόταν μισθοδοσία δασκάλου καὶ γιατροῦ γιὰ τοὺς φτωχοὺς Κερκυραίους καὶ δὲν θὰ ἦταν δίκαιο νὰ ὑπάρχουν ὑπερασπιστὲς τῶν φτωχῶν στὰ δικαστήρια⁴³. Λίγες μέρες ἀργότερα, στίς 29 Αὐγούστου, ὁ Κουαρτάνος ὑπέβαλε καὶ αὐτὸς αἶτημα νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Κέρκυρα, ζητώντας νὰ ἐπιταχυνθοῦν οἱ διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων. Στὴ θέση του, ὡς δικηγόρος (avvocato) τῆς Κοινότητας τῶν Κερκυραίων πολιτῶν, ἔμενε ὁ γνωστός μας Θωμᾶς Φλαγγίνης.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ ἀχρονολόγητο κείμενο καταγγελίας τοῦ Φλαγγίνη⁴⁴, πρὶν τὴν ἀναχώρηση τῶν Κορμαρίνου καὶ Κουαρτάνου, ἡ Σύγκλητος εἶχε ἤδη προσανατολιστεῖ σὲ μίαν λύση τοῦ προβλήματος, ἀνάλογη μὲ ἐκείνη ποὺ εἶχε δοθεῖ παλιότερα (1632) στὸ ζήτημα τῆς Ζακύνθου, νὰ δοθεῖ δηλαδὴ τὸ δικαίωμα στοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν (gastaldi delle arti) νὰ παρουσιάζονται στὴν τοπικὴ Διοίκηση γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν συντεχνιῶν τους.

Πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ ἔκβαση, στίς 22 Αὐγούστου 1643, οἱ Savi dell'una et l'altra mano ζήτησαν ἐκ νέου τὴν ἀποψη τῶν ἀξιωματούχων ποὺ τὸ 1634 εἶχαν τὴν εὐθύνη τῶν ἀποφάσεων: τοῦ Basadonna, τοῦ Dolfin καὶ τοῦ Trivisan. Ὅλοι ἐπέμειναν στίς ἀπόψεις ποὺ εἶχαν διατυπώσει καὶ παλαιότερα. Πιὸ σταθερὸς στὴ διατυπωμένη ἀποψή του ὁ τέως ἐπιθεωρητὴς τοῦ στόλου, ἀφοῦ ἐξηγοῦσε (2 Σεπτεμβρίου) γιὰ μίαν ἀκόμη φορὰ τὴν αἰτία τῆς παλιάς διαφοροποίησής

42. Ὁ causidico ἐκπροσωποῦσε στὴ δίκη κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀντιδίκους, δίχως ὅμως νὰ εἶναι δικηγόρος. Συνώνυμο τοῦ interveniente, sollicitatore, procuratore. Βλ. M. FERRO, Dizionario del diritto comune e Veneto, τ. Α', Venezia³ 1845, σ. 360.

43. Στὴν ἐκκλήση αὐτὴ ἀναφερόταν ὅτι τὸ αἶτημα ἦταν σύμφωνο μὲ τὴν bolla d'oro, ποὺ προέβλεπε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκλέγονται «dal Consiglio di Corfù, dal corpo di quelli fidelissimi corfiotti habitanti pure nella città, un giudice, un sindaco et un giustitiere popolare, acciò questi unitamente cogli altri eletti del numero di cittadini, havessero occasione di tener vive et diffendere le raggioni del popolo». Βλ. καὶ αὐτὲς τὶς ἐκκλήσεις, ὅ.π. Πιὰ τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς ἀπὸ τὸ Συμβούλιο ἐνός «judicis popularis» καὶ ἐνός «judicis di nobili», ἀκόμη στὸν 15ο αἰῶνα, βλ. Ν. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν πόλεων. Ἡ διαμόρφωση τῆς ὁμάδας τῶν κερκυραίων πολιτῶν (ΙΕ'-ΙΣΤ' αἰῶνες), Ἐφῶ καὶ Ἐσπέρια 1 (1993) [στὸ ἐξῆς: Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν πόλεων] 141· Ν. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Civis fidelis: l'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles), [Studien zur Geschichte Südosteuropas, ἀρ. 8], Frankfurt am Mein 1992 (στὸ ἐξῆς: Civis fidelis), σ. 120.

44. A. S. V., Senato Mar, filza 363, ὅ.π.

του, ἐπισήμαινε τὸ αὐτονόητο: ἂν βρισκόταν ἕνας τρόπος νὰ προστατευθοῦν «κυρίως οἱ φτωχοὶ χωρικοὶ» ἀπὸ τὶς καταχρήσεις τῶν πολιτῶν, «θὰ ἦταν πολὺ σωστὸ νὰ καταργηθεῖ ἡ παραχώρηση τῶν δύο δικηγόρων». Πῶς θὰ μπορούσαν, ὁμως, νὰ προστατευθοῦν, «ἀφοῦ κατὰ κανόνα, ὅλοι οἱ δικηγόροι προέρχονται ἀπὸ τὸ στῶμα (ordine) τῶν πολιτῶν;»⁴⁵.

Οἱ θέσεις, πάντως, αὐτὲς δὲν ἐπρόκειτο νὰ πείσουν τὰ ἀνώτατα βενετικά ὄργανα, ἐφόσον δὲν τὰ εἶχαν πείσει οὔτε τὸ 1634, ὅταν δηλαδὴ δὲν εἶχαν προκληθεῖ ἀπὸ τὴ μεριά τῶν πολιτῶν σημαντικὲς ἀντιδράσεις. Μπορεῖ αὐτὲς οἱ ἀπόψεις νὰ ἀποτελοῦσαν ἀπόσταγμα τῆς ἐκ τοῦ σύνεγγυς μελέτης τῆς κατάστασης τοῦ νησιοῦ, γιὰ τὴ Βενετία, ὁμως, ἐκεῖνο πού προεῖχε τώρα, μετὰ τὸν ἐκτροχιασμὸ τῆς κατάστασης, ἦταν ἡ διατήρηση –ἢ ἐπαναφορὰ μᾶλλον– τῆς ἡρεμίας στὴν τοπικὴ κοινωνία.

Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἔχουν καλύτερη ὑποδοχὴ οἱ νεότερες καταγγελίες τοῦ Κορμαρίνου, πού ἐπέστρεψε, μᾶλλον τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1644, στὴ Βενετία.

Στις 26 Ἰουνίου 1644 κατήγγειλε τὶς ἴδιες συμπεριφορὲς τῶν πολιτῶν (καταχρήσεις στὴ δικαιοσύνη, στὴ σιταποθήκη, στὴ διαχείριση τοῦ δημόσιου χρηματός), προσθέτοντας τώρα πολὺ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ ἄλλα δύο σημαντικὰ ζητήματα: τὶς εἰσαγωγὲς νέων μελῶν στὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητος καὶ τὸ ρόλο τοῦ Συμβουλευτικοῦ Συνεδρίου (Conclave)⁴⁶. Δὲν ἀρκοῦσε τὸ γεγονός ὅτι οἱ πολῖτες «ἀπομυζοῦν τὸ αἷμα τῶν φτωχῶν καὶ τὸ δημόσιο χρῆμα» (zuzzano il sangue di roveri e dinaro comune), ἀλλὰ κάποιοι ἀπ' αὐτούς, κυρίως τὰ μέλη τοῦ Συμβουλευτικοῦ Συνεδρίου, ἔχουν μεταβληθεῖ σέ «ἀπόλυτο κυρίαρχο ὅλης τῆς διοίκησης, πρὸς ἀπέραντη θλίψη τῶν ἀδυνάτων». Καὶ ἐπρόκειτο γιὰ τὶς λίγες οἰκογένειες πού νέμονταν μονίμως τὰ σημαντικὰ ἀξιώματα καὶ ὡς ἐκ τούτου μονοπωλοῦσαν τὶς θέσεις στὸ Συμβουλευτικὸ Συνέ-

45. Ἀντίστοιχη ἐμμονὴ στὶς ἀπόψεις τους ἔδειξαν καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἀξιωματοῦχοι, οἱ ὁποῖοι, μάλιστα, ἀντὶ γιὰ νεότερο κείμενο, κατέθεσαν, στὶς 21 Σεπτεμβρίου, τὴν παλιὰ ἀναφορὰ τους, τῆς 20ης Δεκεμβρίου 1634. Βλ. γι' αὐτὰ: A. S. V., *Senato Mar.*, filza 363, ὁ.π.

46. Πὰ τὸ Συμβουλευτικὸ Συνέδριο βλ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ὁ.π., σ. 140-141· Π. ΧΙΩΤΗΣ, Σειρὰς ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων, τ. Γ, Κέρκυρα 1863, σ. 506-507· E. BACCHION, *Il dominio Veneto su Corfù (1386-1797)*, Venezia 1956, σ. 52 καὶ 154-155. Ἀναφέρουν ὅτι δημιουργήθηκε τὸ 1627, ἀλλὰ δὲν συμφωνοῦν στὴν ἡμερομηνία. Ὁ Χιώτης ἄλλου (ὁ.π., σ. 249-251) ἀναφέρει ὅτι προϋπήρχε τοῦ 1621. Σύμφωνα, πάντως, μὲ τὴν ἐκθεση τοῦ προβλεπτή καὶ καπιτάνου Lorenzo Morosini (1625), τὸ Conclave προϋπήρχε τοῦ ἔτους ἐκείνου: A. S. V., *Collegio, Relazioni*, busta 85. Σ' αὐτὸ συμμετεῖχαν οἱ 3 ἐτήσιοι δικαστές, οἱ 4 σύνδικοι, οἱ 2 κήσορες καὶ 3 ἀπλοὶ σύνεδροι (capitolari) πού ψηφίζονταν ἀπὸ τοὺς 150. Συνεδρίαζε αὐτοκλήτως, ἐνημέρωνε τὶς βενετικὲς Ἀρχὲς γιὰ τὰ θέματα πού θὰ συζητοῦσαν οἱ 150 καὶ ἡ προηγούμενη γνωμοδότησή του ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ κάθε τι πού ὑποβαλλόταν πρὸς ψήφιση στὸ Συμβούλιο τῶν 150. Βλ. καὶ στὴ συνέχεια.

δριο. Ἐπρόκειτο πάντα γιὰ τοὺς ἴδιους ἰσχυροὺς, γιὰ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι «ὅταν κάποιος συντοπίτης τους (*tergiero come loro medesimi*) προστρέχει στὴ Γαληνότητά σας γιὰ νὰ εἰσαχθεῖ στὸ Συμβούλιο, ἀπαιτοῦν νὰ εἰδοποιῶνται γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δημόσιας θέλησης. Ὅταν, ὅμως, κάποιος καταβάλλει στοὺς συνδίκους 1.000 δουκάτα, ὁποῖος καὶ νὰ 'ναι, ἀκόμη κι ἂν δὲν ἔχει τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ξένος (*di aliena ditione*), γίνεται δεκτὸς μὲ τὴν παραπάνω χρηματικὴ καταβολή»⁴⁷.

Σύμφωνα μὲ τὴν καταγγελία τοῦ Φλαγγίνη, πού ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ Κορμαρίνος κατὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Βενετία διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴ σχεδιαζόμενη λύση τοῦ ζητήματος (βλ. παραπάνω), προβάλλοντας ὅτι δὲν ἀνήκει ὅλος ὁ (ἀστικός) πληθυσμὸς σὲ συντεχνίες, ἄρα θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθεῖ ἰδιαίτερη μέριμνα γιὰ ὄσους δὲν θὰ ἐκπροσωποῦνταν μέσω αὐτῶν⁴⁸. Ἄν καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ λαοῦ δὲν διευκρίνιζε ποιὸς ἀκριβῶς ἐννοοῦσε, εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀναφερόταν σ' ἐκείνους πού ζοῦσαν δίχως νὰ ἀσκοῦν «βάνουση τέχνη», στοὺς εἰσοδηματίες δηλαδή, στοὺς εὐποροὺς ποπολάρους. Ἄν ἡ ὑπόθεση εἶναι σωστή, ὁ Κορμαρίνος ἐπιχείρησε τὴν τελευταία στιγμή νὰ βρεθεῖ ἓνας τρόπος νὰ ἀποκτήσει μία ἰδιαίτερη μορφή ὁ θεσμὸς, ὥστε μέσω αὐτοῦ νὰ ἐκφράζονται καὶ οἱ ἰσχυροὶ ποπολάροι⁴⁹.

Ὁ ἔμπειρος δικηγόρος Θωμᾶς Φλαγγίνης, γνώστης κυρίως τῆς βενετικῆς πραγματικότητας, κατόρθωσε νὰ ἐπηρεάσει σημαντικά, κατ' ἀπόλυτο σχεδὸν τρόπο, τὴν τελικὴ ἀπόφαση. Στὸ ἴδιο πάντα κείμενό του, ὑπερακοντίζοντας σὲ κινδυνολογία τὸν πρέσβη τῆς Κοινότητας, πρότεινε νὰ ἐφαρμοστεῖ ἐκεῖνο πού καὶ στὴ Βενετία συνηθιζόταν γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀδυνάτων στὶς δίκες. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν δικηγόρων, ἐξελέγοντο ἀπὸ τὴν Πολιτεία «οἱ ὑπερασπιστές, οἱ ὁποῖοι, ὅταν τελειώσει ἡ ἀντιδικία, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ὑποχρέωση καὶ ἔτσι συμβαίνει κάθε φορὰ [πού ὑπάρχει ἀνάγκη], ἀποφεύγοντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τοὺς μισητοὺς νεωτερισμοὺς τῆς θεσμοθέτησης ἀρχηγῶν καὶ ὑπερασπιστῶν (*odiose novità costruir capi et defensori*)»⁵⁰.

Τὸν τελευταῖο λόγο τὸν εἶχε φυσικὰ ἡ Σύγκλητος. Στὶς 5 Αὐγούστου 1644

47. Στὸ κείμενό του αὐτὸ ὁ Κορμαρίνος, προκειμένου νὰ ἀποδείξει τὶς ἐσωτερικὲς διαμάχες τῶν Κερκυραίων πολιτῶν, ἐπισύναυτε μία μακροσκελὴ ὅσο καὶ εὐγλωττὴ καταγγελία (χρονολογημένη στὶς 18 Δεκεμβρίου 1643) τοῦ συνδίκου *ordinario* Στάμου Λεπενιώτη, τοῦ συνδίκου *extraordinario* δόκτορος Σταματέλλου Βούλγαρη καὶ τοῦ κήσορα Νικολάου Αὐλωνίτη. Καὶ αὐτὰ τὰ κείμενα: A. S. V., *Senato Mar*, filza 363, ὁ.π.

48. Γνωρίζουμε τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν καταγγελία τοῦ Φλαγγίνη: ὁ.π. Τὸ κείμενο τοῦ Κορμαρίνου δὲ μπόρεσα νὰ τὸ ἐντοπίσω.

49. Ἀντίστοιχο αἶτημα εἶχαν προβάλλει οἱ ποπολάροι τῆς Ζακύνθου στὴν τελευταία φάση τῶν δικῶν τους περιπετειῶν, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1632. Στὸ θέμα θὰ ἐπανέλθουμε στὴ συνέχεια.

50. Σχετικὰ μὲ τὴν τακτικὴ αὐτὴ βλ. FERRO, ὁ.π. σ. 208-209.

ἔξεδωσε τὴν ἀπόφασή της μὲ τὴν ὁποία τερματίζονταν οἱ ἀντιδικίες πού διήρκεσαν σχεδὸν μία δεκαετία⁵¹. Τὸ πρῶτο σημεῖο τῆς ἀπόφασης διευκρίνιζε τὸ ρόλο τῶν ἐπιτρόπων τῶν συντεχνιῶν. Αὐτοί, κάθε φορὰ πού θὰ ὑπῆρχε πρόβλημα πού θὰ ἀφοροῦσε τὴ συντεχνία τους ἢ ἀκόμη κάθε φορὰ πού θὰ συνέτρεχε λόγος νὰ ζητήσουν κάτι πού θὰ ἀφοροῦσε ὄλους (*quando concorresse unita l'urgenza di ricercar alcuna cosa per tutti*)», θὰ μπορούσαν –μόνον αὐτοί, τονίζονται– νὰ παρουσιάζονται στὴ Διοίκηση (*capitar soli avanti quel Reggimento nostro*). Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἢ θὰ ἀποφάσιζε ἡ Διοίκηση ἢ θὰ ζητοῦνταν ἡ λύση ἀπὸ τὴ Βενετία. Οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν ἐπίσης θὰ μπορούσαν νὰ στέλλουν ἐπιστολὲς στὴ Βενετία μέσω τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν⁵². Τὸ δεύτερο σημεῖο ἀφοροῦσε στὸ ἀκανθῶδες πρόβλημα τῶν δικηγόρων. Διατάζονταν ὁ βάλλος καὶ ὁ προβλεπτής καὶ καπιτάνος νὰ ἐπιτρέπουν στοὺς ἐπιτρόπους τῶν συντεχνιῶν καὶ στοὺς προεστοὺς τῶν χωριῶν νὰ ἔχουν ἓναν ἢ περισσότερους δικηγόρους σὲ κάθε περίπτωσι. Ὅμως, αὐτοὶ οἱ δικηγόροι δὲν θὰ ἦταν μόνιμοι καὶ μισθοδοτούμενοι, ἀλλὰ θὰ ὀρίζονταν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον γιὰ τὴν κάθε περίπτωσι⁵³.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς στὴν Κέρκυρα, στὸ διάστημα 1633-1644, εἶναι σχεδὸν ταυτόσημες μὲ ἐκεῖνες τῆς Ζακύνθου, στὸ διάστημα 1628-1632. Αὐτὸ τὸ χρονικὸ τόξο, γνωστὸ στὴν ἱστοριογραφία ὡς «ρεμπελιὸ τῶν ποπολάρων», ὑπῆρξε καθοριστικὸ, ἐφόσον ἔλαβαν χώρα ὀριακὰ γεγονότα γιὰ τὴν τοπικὴ κοινωνικὴ ἱστορία. Ἄν τὸ πλεόν ἐκθαμβωτικὸ γεγονὸς τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξε τὸ ρεμπελιὸ τῶν ποπολάρων (ἢ ἄρνησή τους δηλαδὴ νὰ καταγραφοῦν γιὰ ὑποχρεωτικὴ ὑπηρεσία στὶς φρουρὲς τῆς πόλης) τὸν Αὐγούστο τοῦ 1628 καὶ ἡ δικαστικὴ ἐκκαθάρισι τοῦ ζητήματος (1631-1632), μία σημαντικὴ πτυχὴ τῶν ἐξελίξεων ὑπῆρξε ἡ διαμόρφωσι, ἢ *de facto* ἀποδοχὴ ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ ἡ πρόσκαιρη λειτουργία τοῦ θεσμοῦ τῶν «ἐπιτρόπων τοῦ λαοῦ» (*commessi ἢ procuratori del popolo*).

Στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου τοῦ 1628 μία λαϊκὴ συνέλευσι, στὴν ἐκκλησία τῆς Παναγίας *Miracolosa*, ἐξέλεξε 4 ἐπιτρόπους τοῦ λαοῦ τῆς πόλης τῆς Ζακύνθου: τὸν Χριστόδουλο Λεόν, τὸν Γεώργιο Ζωναρά, τὸν Μιχαὴλ Φωτεινὸ καὶ τὸν

51. Βλ. τὴν ἀπόφασιν: A. S. V., *Senato Mar*, reg. 102, φ. 125r-125v.

52. Στὴν ἀπόφασιν δὲν γινόταν ρητὰ λόγος γιὰ δυνατὸτητα ἀποστολῆς ἐκπροσώπων στὴ Βενετία.

53. «Per diffendere quali istanze e bisogni, debba il bailo e proveditor et capitano permetterli e vederli di uno o più avvocati per quel negotio di che si trattasse, si ché non siano avvocati continuati, che sarebbe con scandolo, ma a tempo dell'occorenza. Il medesimo sia fatto a beneficio e sollievo dei contestabili e vechiardi dell'isola, mentre publica intentione è che tutti sian deffesi e protetti et la giustitia resti sostenuta con le più facili e proprie maniere»: ὁ.π.

Ἀναστάσιο Ροῦσο. Ὁ προβλεπτής τοῦ νησιοῦ Piero Malipiero, στίς 22 Ἰουνίου, μέ διαταγή του νομιμοποίησε τήν ἐκλογή, ὑποχρεώνοντάς τους «νά ἐμφανίζονται στή Δικαιοσύνη καί νά προβάλλουν τά δίκαια αὐτοῦ τοῦ λαοῦ ... μέ σκοπό νά ἐκπροσωποῦνται τά δικάια του δίχως λαϊκές ἀναστατάσεις». Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Ζωναρά, ἡ ἐκλογή τους εἶχε στόχο νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ πολίτες, «ὥστε νά μὴ συνθλιβεῖ ὁ λαός», ἐνῶ ἡ Κοινότητα τῶν πολιτῶν ἦταν σαφῆς στίς καταγγελίες της: ὁ θεσμός τῶν ἐπιτρόπων θά λειτουργοῦσε ἀνταγωνιστικά πρὸς τοὺς συνδίκους. Ταυτόχρονα, οἱ ποπολάρροι ἐξέλεξαν καί τὸν βενετικῆς καταγωγῆς Πέτρο Δαλάκβιλα στή θέση τοῦ «δικηγόρου τοῦ λαοῦ» (*avocato del popolo*)⁵⁴. Σύμφωνα μέ τήν πολύτιμη μαρτυρία τοῦ γενικοῦ προβλεπτή Antonio Pisani, τοῦ ἀνθρώπου πού ἀνέλαβε τήν ἀντιμετώπιση τῶν ταραχῶν, τήν τιμωρία τῶν ὑπευθύνων καί τήν ἀπαγόρευση τοῦ νέου θεσμοῦ (ἀνακρίσεις στή Ζάκυνθο, 1631-1632), τὰ κύρια ζητήματα πού στόχευε νά ἀντιμετωπίσει ὁ λαός μέ τὸ νέο θεσμό ἦταν: (1) τὸ ζήτημα τῶν νέων ἐντάξεων στὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας, πού «ἐδῶ καί 30 χρόνια» ἦταν σχεδὸν ἀδύνατες ἐξαιτίας τῆς αὐθαίρετης ἄρνησης τῶν πολιτῶν· (2) τὸ ζήτημα τῆς γενικῆς καί ἀδιάκριτης καταγραφῆς ὅλων τῶν ποπολάρρων γιὰ ὑπηρεσία στίς φρουρὲς καί (3) τὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετώπισης τῶν καταχρήσεων στή σιταποθήκη, στὸ ταμεῖο τῶν σκλάβων καί στὸ νοσοκομεῖο⁵⁵.

Ὁ θεσμός λειτούργησε ἀπρόσκοπτα στὸ κρίσιμο διάστημα πού ἀκολούθησε τὴν ἔξαρση τοῦ 1628, ἀν καί ποτὲ δὲν πῆρε τὴν ἔγκριση τῶν ἀνώτατων βενετικῶν ὀργάνων. Οἱ ἐπίτροποι ἐκπροσωποῦσαν τὸ λαὸ στὴν τοπικὴ Διοίκηση, ὁ λαὸς ἐξέλεγε ἀντιπροσώπους (μέ τὸν τίτλο: *intervenienti* ἢ *commessi del popolo*) τοὺς ὁποίους ἀπέστειλε ἀρκετὲς φορὲς στή Βενετία καί, παράλληλα, διενεργοῦσε ἐράνους γιὰ τὰ ἔξοδα τῶν ἀποστολῶν. Σύμφωνα πάντα μέ τὴ μαρτυρία τοῦ Pisani, οἱ ἐπίτροποι πολιτεύονταν μέ σωφροσύνη⁵⁶.

Ἡ ἐμπέδωση τοῦ θεσμοῦ, οἱ σχέσεις μίας –ἄτυπης ἀκόμη– ἱεραρχίας, πού διαμορφωνόταν μέσα στὸ πολυπληθέστατο «πόπολο» τῆς πόλης τῆς Ζακύνθου, ὁ φόβος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἐνδεχομένως μέσω μίας νέας «Κοινότητας τοῦ λαοῦ», (προοπτικὴ πού δὲν παρέλειψαν οἱ πολίτες νά καταγγείλουν), ἡ πολιτικὴ ἀπέχθεια τῆς Βενετίας ἀπέναντι σὲ κάθε «*novità*» πού θά ἀναστατώνε τις ἰσορροπίες, ἦταν λόγοι ἱκανοὶ γιὰ νά ὀδηγήσουν τὸν Pisani στὴν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ. Μέσα στὴ δίνη τῶν ραγδαίων ἐξελίξεων γιὰ τὴ σύλληψη καί

54. Πὰ τίς ἐξελίξεις αὐτὲς καί γιὰ τὴν προσωπογραφία τῶν πρωταγωνιστῶν βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις*, σ. 142-143 καί 265-275 (γιὰ τὸ θεσμό) καί 246-265 (γιὰ τὰ πρόσωπα).

55. Ἀπὸ τὴν τελικὴ του ἀναφορὰ στὸ Κολλέγιο, στίς 6 Ἰουλίου 1632: ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις*, σ. 267-268.

56. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις*, σ. 184.

τήν καταδίκη τῶν πρωτατιῶν τοῦ ρεμπελιού τοῦ 1628, ὁ Pisani στίς 17 Φεβρουαρίου 1632 (ν. ἡ.) ἀπαγόρευσε μὲ ἀυστηρὲς ποινὲς τὸ θεσμὸ καὶ ἐπανάφερε τὴ δυνατότητα τῆς παρουσίας ἀτομικῶν καταγγελιῶν στὴ Διοίκηση ἀπὸ τοὺς θιγόμενους. Ἐπόμενες ἀποστολὲς τῶν ποπολάρων καὶ τῆς Κοινότητος στὴ Βενετία, ὀδήγησαν τὴ Σύγκλητο σὲ μερικὴ τροποποίηση τῶν ἀποφάσεων τοῦ Pisani. Στίς 2 Σεπτεμβρίου ἡ Σύγκλητος ἀποφάσισε ὅτι οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν (*proti o gastaldi delle arti*) πού «ἀγκαλιάζουν τὸ σύνολο τοῦ λαοῦ τῆς πόλης», θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παρουσιάζονται στὸν προβλεπτὴ ἢ, ἐν ἀπουσία του, στοὺς συμβούλους, γιὰ νὰ θέτουν τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τὴ συντεχνία τους ἢ, ἀκόμη, τὸ σύνολο τοῦ λαοῦ τῆς πόλης. Οἱ ἴδιοι θὰ μπορούσαν νὰ στέλνουν ἐκπροσώπους τους στὴ Βενετία, μὲ τὴ συνοδεία τῶν ἀπαραίτητων ἐπιστολῶν τῆς Διοίκησης. Μία κίνηση τῶν ἐκπροσώπων τῶν ποπολάρων (αἴτημα τῆς 17ης Σεπτεμβρίου), ὥστε οἱ ποπολάροι «πού δὲν ἀσκοῦσαν χειρωνακτικὴ τέχνη ἢ ἐμπόριο» νὰ μποροῦν νὰ ἐκφράζονται μέσω τῆς συντεχνίας τῶν ἐμπόρων ἢ νὰ ἐκλέγουν τρεῖς δικούς τους ἐπιτρόπους κάθε δύο χρόνια, συνάντησε τὴ ρητὴ ἄρνηση τῆς Συγκλήτου στίς 9 Δεκεμβρίου 1632⁵⁷.

Ἐὰν τὴν ἐκλογή τῶν ἐπιτρόπων τοῦ λαοῦ τῆς πόλης τῆς Ζακύνθου, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1628, δὲν τὴν εἶχε ἀκολουθήσει τὸ γνωστὸ –καὶ μυθοποιημένο ἀπὸ τὴν ἱστοριογραφία– ρεμπελιὸ τοῦ Αὐγούστου, θὰ ἦταν εὐκολότερο νὰ ἐπισημανθοῦν οἱ ταυτόσημες ἐξελίξεις στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴν Κέρκυρα κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 17ου αἰώνα, στίς παραμονὲς τοῦ Κρητικοῦ πολέμου. Ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἐξιστόρηση ἔγινε φανερὸ ὅτι οἱ ἐξελίξεις δὲν ἦταν ἀνεξάρτητες –τονίστηκε, ἄλλωστε, κατὰ κόρον ἀπὸ ὅλες τὶς ἐμπλεκόμενες πλευρὲς στὰ γεγονότα τῆς Κέρκυρας. Τὸ κοινὸ θεσμικὸ πλαίσιο πού καθόριζε ἡ ὑπαρξὴ τῆς Κυριάρχου, οἱ στενοὶ οἰκονομικοὶ καὶ ἀμυντικοὶ δεσμοί, ἡ διαρκὴς ἐπικοινωνία καὶ τὰ κοινὰ προβλήματα, ἔθεταν πλέον σταθερὰ τὰ θεμέλια τῆς «πόλης τοῦ Ἰονίου». Τὰ συγκεκριμένα γεγονότα πού μᾶς ἀπασχολοῦν, πρέπει νὰ μελετηθοῦν στὴν ἴδια συνάφεια. Ἡ προσπάθεια τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῆς πόλης νὰ ἐξεύρουν νέες μορφὲς ἔκφρασης καὶ μόνιμης ἐκπροσώπησης, ἔξω ἀπὸ τοὺς παλαιούς καὶ ἀναγνωρισμένους διαύλους τῆς Κοινότητος τῶν πολιτῶν, πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν θεσμῶν, τῆς διαδικασίας δημοουργίας καὶ ἀφύπνισης νέων κοινωνικῶν μορφωμάτων καὶ τῶν συγκρούσεων γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὴ διαχείριση τῆς τοπικῆς ἐξουσίας.

Ἡ μόνη οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο παραδείγματα φαίνεται νὰ

57. Βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, σ. 201-202 (ἀπόφαση Pisani) καὶ 216-219 (ἀπόφαση Συγκλήτου). Ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἡ ἐσωτερικὴ διάκριση τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ τῆς πόλης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ αἴτημα πού ὑποβλήθηκε στίς 17 Σεπτεμβρίου.

είναι ή έμπλοκή, σέ δευτερευόν όμως έπίπεδο, τών χωρικών στην περίπτωση τής Κέρκυρας. Κατά τά λοιπά: τά αίτήματα τών μαζών, οί τρόποι πού έπιζητήθηκαν για τήν έκφρασή τους, ή μεθοδολογία πού έπιλέχθηκε για τήν προώθηση και τήν παγίωση τών νέων θεσμών, οί αίτιάσεις, ή συλλογιστική και οί φόβοι τών πολιτών, οί έκτιμήσεις τών τοπικών βενετικών Διοικήσεων και οί λύσεις πού πρότειναν, ή στάση τών άνωτάτων όργάνων τής Βενετίας και οί τελικές λύσεις πού άποφασίστηκαν και στίς δύο περιπτώσεις ήταν κάτι παραπάνω άπό άνάλογες: σέ πολλές περιπτώσεις άκόμη και τó λεκτικό ήταν ταυτόσημο. Αυτές οί παρατηρήσεις έπιβάλλουν τή συγκριτική μελέτη τών δύο περιπτώσεων, καθώς άνοίγουν ένα πεδίο έρευνας και θέτουν νέες προβληματικές.

Σ' αυτό τó πλαίσιο, άπαιτείται μία διαφορετική έρμηνευτική προσέγγιση τών κοινωνικών ζητημάτων, καθώς χρειάζεται να διαφοροποιηθούν οί κύριοι άξονες μελέτης. Στην προσέγγιση αυτή, τó παραδοσιακό σχήμα: *Έλληνες (όρθόδοξοι) = καταπιεσμένοι – ξένοι (καθολικοί) = καταπιεστές* άποδειγνεται για μία άκόμη φορά έσφαλμένο. Τó σχήμα αυτό, λειτουργώντας ένοποιητικά και συσκοτιστικά (άπότοκο τής έθνικης ιδεολογίας), συνεπάγεται για τόν ιστορικό άμεσα και άναγκαστικά τή νοητική όργάνωση κοινωνικών ύποκειμένων και αντίστοιχων βαθμίδων συλλογικής συνείδησης (θηρσκευτικής, έξουσιαστικής, «έθνικης» κ.λπ.) πού όχι μόνο δέν ανταποκρίνονται στίς πτυχές τής μελετώμενης πραγματικότητας, αλλά άλλοιώνουν ούσιαστικά τó πρόβλημα.

Η μετακίνηση τών άξόνων μελέτης και ή έστίαση στο έσωτερικό τής κοινωνίας και στίς εκεί διαμορφούμενες σχέσεις είναι στοιχειά άπαραίτητα αυτής τής έρμηνευτικής προσεγγίσης. Ειδικότερα, χρειάζεται να μελετηθούν:

(α) Οί έσωτερικοί μηχανισμοί και τó θεσμικό πλαίσιο. Σ' αυτή τήν προοπτική κυρίαρχη θέση έχει ή άνάλυση: (1) τών θεσμών και τής ανταπόκρισής τους με τήν κοινωνία· (2) τών τρόπων παραγωγής τών διαφόρων έπιπέδων συνείδησης (συνείδηση έντοπιότητας, θρησκευτική, πολιτική/έξουσιαστική, «ταξική» κ.λπ.)· (3) τών μορφών πού έπαιρνε ή κοινωνική αντίθεση/σύγκρουση (μελέτη τών συγκρουόμενων πόλων, διασάφηση τών έπιδιωκόμενων στόχων και τής κατεύθυνσης τής σύγκρουσης).

(β) Οί μορφές και οί μηχανισμοί έπικοινωνίας κυρίαρχου – κυριαρχούμενου. Σημεία ούσιαστικά σ' αυτή τή διαπραγμάτευση είναι: (1) οί τρόποι μετάδοσης τής κυρίαρχης ιδεολογίας στο ήγεμονικό στρώμα τών πολιτών, αλλά και στα άλλα κοινωνικά μορφώματα· (2) ό βαθμός ένσωμάτωσης τών συλλογικών ύποκειμένων στο πλαίσιο τής Κυρίαρχου· (3) τά περιθώρια έκφρασης τών διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων· (4) οί δικλίδες ασφαλείας για τήν έκτόνωση τών κρίσεων· (5) ή διαχείριση τών κρίσιμων ζητημάτων στα πλαίσια τής βενετικής πολιτικής.

Σ' αυτή τήν κατεύθυνση έρευνας, έξειδικεύονται στη συνέχεια τά κυρίαρχα έρωτήματα.

Μένοντας στη μελέτη της κοινωνικής δομής και του σχετικού θεσμικού πλαισίου στην περίπτωση της Κέρκυρας, πρέπει να σημειωθεί ή αποκρυστάλλωση της συνείδησης «κάστας» από το στρώμα των πολιτών, κατά τα τέλη του 16ου και τις αρχές του 17ου αιώνα⁵⁸. Οί αρχές του 17ου αιώνα «περικλείουν μερικά από τα πιο ενδιαφέροντα γεγονότα της ιστορίας των κερκυραϊκών θεσμών. ... Η τάξη [των πολιτών] μπαίνει στην περίοδο της κυριαρχίας της»⁵⁹. Οί βενετικές αποφάσεις του 1610, του 1611 και του 1615 προσδιόρισαν το νομικό πλαίσιο για τους ξένους και τους ντόπιους επίδοξους να ένταχθούν στη χορεία των πολιτών⁶⁰. Η συστηματική παρεμπόδιση των νέων εισαγωγών στο Συμβούλιο από τις αρχές του 17ου αιώνα⁶¹, μπορεί να μην οδήγησε στην αριθμητική μείωση των μελών του, συνέτεινε, όμως, στην ισχυροποίηση των τάσεων ένδογαμίας και, άρα, διευκόλυνε τη διαμόρφωση της αριστοκρατικής συνείδησης (συνείδηση «κάστας»)⁶². Η τάση για κλείσιμο του Συμβουλίου, σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα, ήταν εμφανής ήδη από τα πρώτα χρόνια του 16ου αιώνα. Η ένταση των συγκρούσεων, όμως, ή έλλειψη του κατάλληλου νομικού πλαισίου και οί δημογραφικές συνέπειες των πολεμικών γεγονότων ανέκοψαν την τάση μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα⁶³. Αν και από τα τέλη του 15ου μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα, το 1/3 του δυναμικού του Συμβουλίου είχε αλλάξει, ωστόσο το στρώμα των πολιτών εμφάνιζε στις αρχές του 17ου αιώνα μία όλο και μεγαλύτερη συνοχή. Η συνοχή αυτή, σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της κοινής ιδεολογίας και της κοινής πρακτικής, εξασφαλιζόταν κυρίως από τη δυναμική και συνεχή παρουσία οικογενειών με παλιά παράδο-

58. Πά το ζήτημα βλ. ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., σ. 247-248 και τις ειδικές μελέτες: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Από την ιστορία των πόλεων, σ. 133-143· του ίδιου, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 95-124· ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, *Civis fidelis*: ΕΛΛΗ ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικές ζυμώσεις στην Κέρκυρα τον ΙΖ' αιώνα, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Επτανησιακού Πολιτισμού»* (Λευκάδα, 3-8 Σεπτεμβρίου 1984), Αθήνα 1991 (στο έξης: Κοινωνικές ζυμώσεις), σ. 111-120· της ίδιας, Κοινωνικά προβλήματα στην Κέρκυρα και αντιμετώπισή τους από τους Βενετούς, όπως προκύπτουν από τις πηγές και κυρίως από τα κείμενα των πρεσβειών, στο: της ίδιας, *Κερκυραϊκά*, Αθήνα 1997 (στο έξης: Κοινωνικά προβλήματα), σ. 75-102 (α' δημ. στο: *Levante Veneziano, Quaderni di Cheiron* 2 (1996) 97-121).

59. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, 96-97.

60. Πά τις αποφάσεις αυτές βλ. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικές ζυμώσεις, σ. 115-116· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικές αντιθέσεις, σ. 76-77.

61. Στο διάστημα 1430-1531 εισήχθησαν 110 οικογένειες, από το 1531 μέχρι το 1630 90 οικογένειες, κατά την περίοδο 1631-1730 λιγότερες από 20, ενώ στο διάστημα 1731-1790 λιγότερες από 15. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 108-109 και Διάγραμμα 1.

62. Το 1624 το Γενικό Συμβούλιο είχε 315 μέλη προερχόμενα από 114 οικογένειες, ενώ το 1781 είχε 581 μέλη από 68 οικογένειες. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 110.

63. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, 'Η κερκυραϊκή εγγένεια, σ. 110-111· του ίδιου, 'Από την ιστορία των πόλεων, σ. 141-142.

ση εκπροσώπησης στο Συμβούλιο και από τη δυνατότητα έλεγμένης ένταξης νέων οικογενειών από το «άμεσο περιθώριο» του Συμβουλίου⁶⁴. Η διαμορφούμενη συνοχή των μελών της Κοινότητας, πάντως, δεν σημαίνει ότι έλειπαν οι έσωτερικές συγκρούσεις⁶⁵. Ένας ισχυρός πυρήνας φαίνεται ότι σχηματιζόταν με κέντρο οικογένειες που μπορούσαν να αποδείξουν αρχαιότητα συμμετοχής και –αν και όχι πάντα– δημογραφική εύρωστία. Οι οικογένειες Κουαρτάνου (είσαγωγή 1443), Πολίτη (είσ. 1477), Τριβόλη (είσ. 1490) και Χαλικιόπουλου (άγνωστος χρόνος εισαγωγής) εμφανίζονταν κυρίαρχες στις αρχές του 17ου αιώνα και βρισκονταν στην κορυφή της ιεραρχίας του Συμβουλίου. Το 1624, για παράδειγμα, η οικ. Κουαρτάνου είχε 14 μέλη στο Γενικό Συμβούλιο, η οικ. Πολίτη 13, η οικ. Cavodistria (είσ. 1477) 14 μέλη κ.λπ. Αντίστοιχη ήταν και η εικόνα στις συμμετοχές στο έτήσιο Συμβούλιο των 150: το 1613 η οικ. Κουαρτάνου είχε 11 μέλη στα 150, η οικ. Χαλικιόπουλου 6 στα 150 κ.λπ. Ός προς τη διανομή των αξιωμάτων, σύμφωνα με τα δεδομένα των ετών 1602-1608, 1611-1614 και 1617-1620, η οικ. Κουαρτάνου, με 14 μέλη κατά μέσον όρο στο Γενικό Συμβούλιο, είχε 36 συμμετοχές στα αξιώματα, οι Χαλικιόπουλοι, με 10 μέλη κατά μέσον όρο, 37 συμμετοχές και η οικ. Πολίτη, με 13 μέλη 32 συμμετοχές⁶⁶.

Η κυριαρχία του ισχυρού αυτού πυρήνα, αντίστοιχη με την άτυπη αλλά πραγματική διαίρεση που χαρακτήριζε το σώμα των πατρικίων της Βενετίας⁶⁷, διαρκώς επιβεβαιωνόταν, κατά μίαν άποψη, όχι τόσο με τη μονοπώληση των «έμμισθων» αξιωμάτων που διένεμε το Συμβούλιο των 150⁶⁸, όσο με την προτίμηση σε αξιώματα που είχαν μία έντονη ιδεολογική φόρτιση και μία ουσιαστική διοικητική λειτουργία. Αυτά τα αξιώματα, κατά συνέπεια, εξασφάλιζαν τον ιδεολογικό/διοικητικό έλεγχο της ομάδας και τη διατήρηση της καθαρότη-

64. Στο διάστημα 1600-1624, από τις οικογένειες του Συμβουλίου: οι 50 είχαν ένταχθει πριν το 1500, οι 59 στο διάστημα 1500-1580, ενώ για τις 46 δεν γνωρίζουμε το χρόνο ένταξης. Βλ. γι' αυτές τις παρατηρήσεις: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 112-114. Για τις έπιλεγμένες και παράνομες εισαγωγές βλ. την καταγγελία που υπέβαλε στη Βενετία ο Κορμαρίνος, στις 26 Ιουνίου 1644, που ήδη αναφέρθηκε.

65. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 114 κ. έ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, *Civis fidelis*, σ. 131-208. Βλ. και την καταγγελία μερίδας των πολιτών, που μετέφερε ο Κορμαρίνος στις 26 Ιουνίου 1644.

66. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 114 και 118-119.

67. Βλ. ένδεικτικά: A.F. COWAN, *Venezia e Lubeca: 1580-1700* (α' έκδ. Köhl 1986), Roma 1991, σ. 70-78; G. COZZI, *La giustizia e la politica nella Venezia seicentesca (1630-1677)*, *La formazione storica del diritto moderno in Europa*, τ. Α', Firenze 1977, σ. 387; V. HUNECKE, *Il patriziato veneziano alla fine della Repubblica (1646-1797)*; *Demografia, famiglia, ménage* (α' έκδ. Tübingen 1995), Roma 1997, σ. 60-71.

68. Παρά τις κατηγορίες που διαρκώς έφταναν στις βενετικές Αρχές. Οι κατηγορίες πιθανόν σήμαιναν ότι οι ισχυροί κατόρθωναν να προωθοούν και να επιβάλλουν τους δικούς τους ύποψήφιους. Βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Η κερκυραϊκή ευγένεια, σ. 120.

τάς της, χωρίς οι κάτοχοι τῶν ἀξιωμάτων νὰ στεροῦνται μὴ ἐμφανῶν οἰκονομικῶν ἀπολαβῶν⁶⁹.

Μία ιδιαίτερη πτυχὴ τῶν συγκρούσεων, μὲ συνέπειες στὶς ἐσωτερικὲς ἰσορροπίες τοῦ στρώματος τῶν πολιτῶν καὶ στὶς σχέσεις πολιτῶν καὶ βενετικῆς Διοικήσεως τοῦ νησιοῦ, ἦταν τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξέλεγκτης λειτουργίας τοῦ Συμβουλευτικοῦ Συνεδρίου (Conclave). Ἡ δημιουργία του, ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ οὐσιαστικὲς ἀρμοδιότητές του, πρέπει, πιθανόν, νὰ ἐνταχθεῖ στὴ διαδικασία συγκέντρωσης τοῦ ἐλέγχου σὲ μίαν ἰσχυρὴ μειοψηφία. Πολὺ συχνὰ στὶς ἀναφορὰς τῶν Βενετῶν Διοικητῶν τονιζόταν ἡ αὐθαίρετη λειτουργία του. Ἄν καὶ ἡ δουκικὴ διαταγὴ τοῦ 1627 καθόριζε τὸ χῶρο συνεδριάσεων «μέσα στοὺς παλάτι τοῦ βαίλου», πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ συνέδριοι συγκεντρώνονταν σὲ διάφορα μέρη τῆς πόλης, δίχως ἐνημέρωση τῶν Ἀρχῶν, καθὼς καὶ ὅτι στὶς διαδικασίες παρενβάναν, παράνομα, πρόσωπα ποὺ δὲν συμμετεῖχαν σ' αὐτὸ. Ἡ αὐθαιρεσία τοῦ Συνεδρίου ὀδηγοῦσε τὸ βάλιο Geronimo Trivisan νὰ μιλάει γιὰ τυραννία τῶν μελῶν τοῦ Συνεδρίου, καθὼς «οἱ conclavisti ἦταν πάντα οἱ ἴδιοι»⁷⁰. Ἡ συγκρότηση τοῦ σκληροῦ αὐτοῦ πυρήνα, ποὺ διεκδικοῦσε «τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχον τῆς διοικήσεως», ὅπως εἶδαμε, δὲν διέφυγε τῆς προσοχῆς τῶν ποπολάρων.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτές, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς Ζακύνθου, συνετέλεσαν ὄχι μόνον στὴν αὐξηση τῆς κοινωνικῆς δυσαρέσκειας κατὰ τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ στὴ διόγκωση τοῦ ἀριθμοῦ ἐκείνων τῶν ποπολάρων ποὺ ἀποκλείονταν σταδιακὰ ἀπὸ τὴν ἔνταξη στοὺς ἀνώτερο κοινωνικὸ στρώμα. Εἶναι προφανές, ὅτι τὸ ἀνεξέλεγκτο τῶν πολιτῶν καὶ ἡ σκλήρυνση τῆς στάσεως τους (ἀπότοκο τῆς νομικῆς ἐπιβεβαίωσης τῆς θέσεως τους, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰσχυρῆς ἀντίστασης κάποιων ποπολάρων) ὀδηγοῦσε στὸν πολλαπλασιασμό τῆς αὐθαιρεσίας τους, ὅπως ὅλες οἱ πηγὲς μαρτυροῦν.

Ἡ τάση τῶν πολιτῶν νὰ περιχαρακωθοῦν συνεπαγόταν τὴν αὐξηση τῆς διεκδικητικῆς στάσεως τῶν ποπολάρων. Τόσο, ποὺ τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν νὰ δικαιολογοῦν τὸν ἰσχυρισμὸ γιὰ «ὀμαδικὴ προσπάθεια» τῶν τελευταίων γιὰ ἔνταξη. Τὰ θεσμικὰ ὄρια ποὺ ἔθεταν οἱ ἀποφάσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνα προκαλοῦσαν ἰσχυρὴ ἀμφισβήτηση: στὸ διάστημα ἀπὸ τὴν 1η Μαρτίου μέχρι

69. Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα (: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἡ κερκυραϊκὴ εὐγένεια, σ. 121-122), οἱ ἰσχυροὶ προτιμοῦσαν κυρίως τὰ ἀξιώματα τοῦ συνδίκου, τοῦ κήνορα, τοῦ δικηγόρου τῶν φυλακισμένων, τοῦ προβλεπτή ἐπὶ τῶν πινάκων, τοῦ ἀποθηκάριου τῆς σιταποθήκης, τοῦ προβλεπτή ἐπὶ τῆς ὑγιεινῆς καὶ τοῦ ἀγορανόμου.

70. Ἡ ἔκθεση τοῦ Trivisan: A. S. V., *Collegio, Relazioni*, busta 85, 25 Ἰανουαρίου 1636 (β. ἔ. 1635). Βλ. ἐπίσης: BACCHION, ὁ.π., σ. 155 (ἀναφορὰ τοῦ ἴδιου, 16 Αὐγούστου 1635 καὶ τοῦ Giovanni Contarini τὸ 1652) καὶ ΧΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 250-251 (ἔκθεση τοῦ βαίλου Andrea Bragadin τὸ 1621).

την 21η Ἀπριλίου 1610 ὑποβλήθηκαν 18 αἰτήσεις γιὰ ἔνταξη ἀπὸ τὶς 16 πρεσβεῖες, στὸ διάστημα 1600-1652, οἱ 11 περιεῖχαν αἰτήματα γιὰ περιορισμὸ τῶν νέων εἰσαγωγῶν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1652 καὶ μετὰ, εἴτε ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, εἴτε ἐξαιτίας τοῦ ὅτι κάποιος διακανονισμὸς ἐπῆλθε, παρόμοια θέματα ἀπουσιάζουν⁷¹.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἐντοπίζεται ἤδη ἓνα πρῶτο, βασικὸ αἴτιο τῆς κρίσης τῶν θεσμῶν: ἡ ἀναντιστοιχία τοὺς μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐξελίξεις. Πὰ τοὺς ποπολάρους, καὶ μάλιστα τοὺς πλέον ἰσχυροὺς, πὸν σταδιακὰ ὄλο καὶ περισσότερο ἀποκλείονταν ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ στὴν Κοινότητα, οἱ πολῖτες ἐμφανίζονταν ὄλο καὶ περισσότερο ἠθικὰ διαβλητοί, οἰκονομικὰ κατώτεροι (πολὺ συχνὰ αὐτὸ ἦταν ἀλήθεια) καὶ τὰ ὄργανα τῆς Κοινότητος, ὄλο καὶ πιὸ μεροληπτικὰ καὶ ἄδικα, ὄλο καὶ πιὸ ἀνίκανα νὰ ἐκφράσουν τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ ἐφαρμόσουν ἔγκυρα τὴ βενετικὴ πολιτικὴ. Κατὰ τὴν ἐπιτυχημένη ἔκφραση τοῦ Χιώτη, «οἱ ἀποτυχαίνοντες τοῦ νὰ συγκαταλέγωνται εἰς τὸ ἀρχοντολόγιον [τῆς Κέρκυρας] ... σφόδρα ἠρέθιζον τοὺς ἀπλουστέρους κατὰ προσώπων εὐγενῶν, ἅτινα ἐξελάμβανον ὡς τὰ μᾶλλον ἀντιδράσαντα εἰς τὴν ἐκλογὴν των»⁷².

Ἡ ἔνταση τῆς δυσαρέσκειας τῶν ποπολάρων στὸ ἀ μισὸ τοῦ 17ου αἰῶνα συνδέεται μὲ τὸ πρόσφατο καθεστῶς τῶν ἀποκλεισμῶν καὶ φαίνεται νὰ ἔχει διαφορετικὴ χροιά ἀπὸ τὴν «κρίση τῆς εὐγένειας» στὴν Εὐρώπη τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ὅπου οἱ élites τῶν ἀστῶν διεκδικοῦσαν μὲ νέες διαδικασίες τὴν ἔνταξή τους στὴν «εὐγένεια». Ἐκεῖ, ἀφενὸς οἱ οἰκονομικὲς ἀνάγκες τῶν κρατῶν καὶ ἀφετέρου ἡ οἰκονομικὴ εὐρωστία τῶν διεκδικητῶν ἔτειναν νὰ παραβιάσουν τοὺς παλαιοὺς φραγμοὺς τῆς «εὐγένειας»⁷³. Στὴν περιπτωσή μας, ὅμως, ἡ ἀντίδραση στρεφόταν κατὰ ἐνός φραγμοῦ πὸν ἦταν ἐντελῶς πρόσφατος καὶ ἀρχιζε μόλις νὰ ἰσχυροποιεῖται⁷⁴. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ περιχαράκωση τοῦ δικαιώματος τοῦ πολίτη (cittadinanza) στὸ Ἰόνιο συνδέεται ἀναπόσπαστα μὲ τὴ διάχυση τοῦ πλοῦτου σὲ στρώματα ἐκτὸς τῶν πολιτῶν⁷⁵. Περαιτέρω ἀρχεακὲς ἔρευνες

71. Πὰ τὶς ἐπισημάνσεις αὐτὲς βλ. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικὲς ζυμώσεις, σ. 113-114, σμμ. 3· τῆς ἴδιας, Κοινωνικὰ προβλήματα, σ. 80-83.

72. ΧΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 163.

73. Βλ. Η. R. TREVOR-ROPER, *Protestantesimo e trasformazione sociale* (ἀ' ἔκδ. London 1967), Roma-Bari 1994, σ. 87-131 (= κεφ. La crisi generale del XVII secolo).

74. Μεγαλύτερη σημασία στὴ συσχέτιση δίνει ἡ Γιωτοπούλου: Κοινωνικὰ προβλήματα, σ. 81-82. Πρέπει, πάντως, νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν τὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ ποῖον τῆς «εὐγένειας» στὴ βενετικὴ ἐπικράτεια καὶ στὴν ὑπόλοιπὴ εὐρωπαϊκὴ ἐμπειρία.

75. Πρβλ. τὴ γενικὴ παρατήρηση τοῦ Μ. Bloch: «Μία τάξη τείνει νὰ περιχαρακωθεῖ ὅταν νιώθει νὰ ἀπειλεῖται»: Μ. BLOCH, Ἡ φεουδαλικὴ κοινωνία (ἀ' ἔκδ. Paris 1939), Ἀθήνα 1987, σ. 435. Βλ. καὶ στὴ συνέχεια.

θά είναι χρήσιμες για την αποκάλυψη της προσωπογραφίας των εμπλεκομένων στις εξελίξεις. Γεγονός είναι, πάντως, ότι οι κύριοι καθοδηγητές των εξελίξεων είχαν τη δυνατότητα να επηρεάζουν τις μάζες της πόλης και της ύπαιθρου και, άρα, είχαν όπωσδήποτε ένα αυξημένο κύρος στην τοπική κοινωνία. Ή δυνατότητά τους να καταγράφονται στα επίσημα κείμενα με συγκεκριμένα προσδιοριστικά ή, ακόμη, οικειοποιούμενοι τίτλους που προσidiaζαν στο «vivere civilmente», δέν αφήνει περιθώρια παρερμηνειών: ως «σινιόρ» προσδιορίζεται ο Ν. Ήγούμενος, ο Άντ. Βρισινιώτης κ. ά., ενώ ως «domino» καταγράφεται ο Στ. Μάνεσης, ο Ίσ. Βάρδας, ο Μ. Καρουφύλης και ο Γ. Κορμαρίνος.

Στήν Κέρκυρα, μία ειδική πτυχή της συμπεριφοράς των πολιτών έδωσε τό έναυσμα για την διεύρυνση της «βάσης άμφισβήτησης». Έπρόκειτο για τη ληστρική συμπεριφορά των πολιτών άπέναντι στην ύπαιθρο. Είναι γνωστή ή κατάσταση των χωρικών στα νησιά κατά την περίοδο αυτή⁷⁶. Είναι επίσης γνωστή ή αδυναμία τους να φτάσουν μέχρι τη δικαιοσύνη και να διεκδικήσουν άποτελεσματικά ίκανοποίηση για τη βλάβη των συμφερόντων τους. Οί ύπάλληλοι της Γραμματείας, οί σύνδικοι και οί έτήσιοι δικαστές, που έπρεπε να είναι παρόντες στις καταθέσεις και στις άνακρίσεις, συχνά και οί Βενετοί άξιωματοϋχοι του Reggimento, ήταν υπεύθυνοι για τη μη άπόδοση δικαιοσύνης. Ο προβλεπτής και καπιτάνος ήταν συνήθως ο άρμόδιος για την «έκδίκηση των διαφορών μεταξύ των χωρικών και των πολιτών»⁷⁷. Οί διαρκείς άμφισβητήσεις άρμοδιοτήτων μεταξύ των Βενετών άξιωματούχων⁷⁸, ή δυνατότητα επηρεασμοϋ των Βενετών άπό τον κύκλο των πολιτών, ο φόβος των μαρτύρων και των θιγομένων, ή καλυσειργία των ύπαλλήλων είναι φυσικό ότι έμπόδιζαν την άπονομή της δικαιοσύνης. Ταυτόχρονα, ή προσπάθεια της Κοινότητας να παρέμβει στην έκλογή των άξιωματούχων της ύπαιθρου, έπιδείωνε την κατάσταση. Ή Κοινότητα κατόρθωσε, τό είδαμε, να εκλέγει άπό τά μέλη της τον capitano dell'isola και επιδίωξε, τό είδαμε, να οικειοποιηθεί τον ministro delle anagrafi, που είχε όρίσει τό 1635 ο προβλεπτής και καπιτάνος Lorenzo Dolfin σέ άντικατάσταση του capitano dell'isola. Μία έκκληση «των πιστότατων κατοίκων της νήσου Κερκύρας» τό 1621 στον προβλεπτή και καπιτάνο με δικαιοδοσία γενικού καπιτάνου Giust. Antonio Belegno, είναι εύγλωττη: άπό τά 6 αίτη-

76. Βλ. γενικές παρατηρήσεις: ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ό.π., σ. 251-252· ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., σ. 163-165· ΒΑΚΧΙΟΝ, ό.π., σ. 152-154· ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικά προβλήματα, σ. 86-102.

77. Βλ. G. POJAGO, Le leggi municipali delle isole Ionie dall'anno 1386 fino alla caduta della Repubblica Veneta, τ. Α', Corfù 1846, σ. 308, όπου τό διάταγμα (decreto) του γενικού προβλεπτή Andrea Valier (28 Ίανουαρίου 1673), σέ έφαρμογή της δουκικής άπόφασης της 13ης Ίουλίου 1672, σύμφωνα με τό όποιο ή σχετική άρμοδιότητα, που «πολλές φορές είχε άποδοθεί στον προβλεπτή και καπιτάνο», μεταφερόταν πλέον στο βάλιο και στους συμβούλους.

78. Πα τίς άρμοδιότητες βάλιο και προβλεπτή και καπιτάνου βλ. ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., σ. 495-497.

ματα, τὰ 4 ἀφοροῦσαν στὶς καταχρήσεις τοῦ capitano dell'isola. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐξαναγκασμὸ τῶν χωρικῶν νὰ τοῦ πουλᾶνε κρασί, λάδι, λινάρι, μαλλί κ.λπ. καὶ τὴν αὐθαίρετη εἰσπραξη χρημάτων γιὰ κάθε κατοικημένο ἢ ὄχι σπίτι⁷⁹, ἡ σημαντικότερη καταγγελία ἦταν ὅτι, ἐνῶ ἀνέκαθεν οἱ προεστοὶ καὶ οἱ contestabili τῶν χωριῶν ἐκλέγονταν ἀπὸ τοὺς κατοίκους (tutta la gente de casali e i sacerdoti), τώρα αὐθαίρετα ἐκεῖνος οἰκειοποιοῦνταν τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς⁸⁰. Ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀξιωματούχους καὶ ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ὄργανα δὲν διέφευγαν τὰ περιθώρια αὐθαιρεσίας τῶν πολιτῶν: τὸ 1633 ἡ Σύγκλητος, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἀποφάσισε νὰ καταργήσει τὸ ἀξίωμα τοῦ capitano dell'isola, περιπλέκοντας, ὁμως, περισσότερο τὴν κατάσταση, ἐνῶ τὸ 1641 ὁ γενικὸς προβλεπτής καὶ ἐξεταστὴς τῶν νησιῶν τῆς Ἀνατολῆς Alvise Zorzi ἀπέρριψε, μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ, τὸ αἶτημα τῆς Κοινότητος νὰ ἐκλέγει «δύο καπετάνιους ποὺ νὰ ἐπιβλέπουν τὰ 4 βαϊλάτα (balie) καὶ τὰ 4 προάστια (borghi) τοῦ νησιοῦ»⁸¹. Μπορεῖ, συναφῶς, νὰ ἀναφερθεῖ, ὅτι τὸ 1613, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐπικυρωθεῖ ἡ ἐκλογή τοῦ Γεωργίου Σουμάκη ὡς capitano del devedo στὴ Ζάκυνθο, οἱ Βενετοὶ ἀξιωματούχοι ποὺ γνωμοδότησαν, ἐξέφρασαν σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις ἐξαιτίας τῶν μεγάλων περιθωρίων αὐθαιρεσίας ποὺ θὰ εἶχε ὁ capitano καὶ ὁ σύνδικος ποὺ τὸν συνόδευε στὴν τοποθέτηση καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν φρουρῶν τοῦ νησιοῦ⁸². Σημαντικὴ θέση στὸ πανόραμα τῆς κατάστασης τῶν χωρικῶν τῆς ἐποχῆς κατεῖχε ἡ ἐξωθεοσμηκὴ «ἀπόδοση δικαιοσύνης» ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἰσχυρῶν, μέσω τῶν «πελατῶν» καὶ τῶν «μπράβων» τους⁸³, καθὼς καὶ ἡ καταχρέωση τῶν χωρικῶν μὲ τὴν

79. Ἀπὸ τὴν καταγγελία (βλ. ἐπόμενη σημείωση) πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ χωρικοὶ ὑποχρεώνονταν νὰ πληρώνουν 24 soldi γιὰ κάθε κατοικημένο σπίτι.

80. Βλ. τὴν καταγγελία καὶ τὶς διορθωτικὲς ἀπαντήσεις-ἀποφάσεις τοῦ Belegno, στὶς 24 Νοεμβρίου 1621, ποὺ ἀργότερα ἐγκρίθηκαν καὶ ἀπὸ τὴ Σύγκλητο: POJAGO, ὁ.π., σ. 154-157. Τὸ περιεχόμενο τῶν αἰτημάτων (ὄλα ἀφοροῦσαν τὴν ὑπαιθρο) καὶ τὸ ὅτι δὲν δηλώνεται ἡ Κοινότητα ὡς φορέας τοὺς, ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἐκκλήση ἐγίνε ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς. Ἄν συσχετίσουμε τὶς κρίσεις τῶν χωρικῶν στὴν ἐκκλήση Loredan (βλ. παραπάνω) μὲ ὅ,τι λέγεται ἐδῶ, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἤδη τὸ 1621 ὁ capitano dell'isola ἐκλεγόταν ἀπὸ τὴν Κοινότητα.

81. Ἡ πρεσβεία τῆς Κοινότητος στὸν Zorzi καὶ οἱ ἀπαντήσεις του (18 Αὐγούστου 1641): POJAGO, ὁ.π., σ. 235-239.

82. A. S. V., *Senato Mar*, filza 198, συνημμένα στὴν ἀπόφαση τῆς 2ας Μαρτίου 1613 (κυρίως ἡ γνωμοδότηση τοῦ Filippo Pasqualigo, 20 Μαΐου 1610). Σχετικὰ προβλήματα εἶχαν δημιουργηθεῖ καὶ στὴν Κεφαλλονιά. Βλ. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ-SPONZA, Μία πρεσβεία τῆς Κοινότητος τῆς Κεφαλλονιάς πρὸς τὴ Βενετία (1634), *Ἀμέρομα στὸν Πανεπιστημιακὸ δάσκαλο Βασ. Σφυρόερα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του*, Ἀθήνα 1992, σ. 97-117 (κυρίως: 103 καὶ 113). Βλ. καὶ σημ. ἀρ. 13.

83. Ἀπὸ τὴ σωρεία τῶν καταγγελιῶν βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν κοινὴ ἀναφορὰ τῶν Ἀρχῶν στὶς Κεφαλὲς τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, 28 Αὐγούστου 1641, κατὰ τοῦ Βαπτιστῆ Πολυλά γιὰ σύλληψη καὶ βασανιστήρια τῶν Ἰερώνυμου Τυροφᾶ καὶ Γεωργίου Καλούδη: A. S. V., *Capi del Consiglio di Dieci*, *Lettere di rettori e di altre cariche*, busta 293, fascicolo 80.

ειδική διαδικασία δανεισμοῦ, γνωστή ὡς «προστύχι» (*prostichio*)⁸⁴.

Πῶς ἐξηγεῖται, ὅμως, ἡ συμμετοχή τῶν χωρικῶν στίς ἐξελίξεις τῆς Κέρκυρας; Ἡ παρουσία τῶν χωρικῶν διαφοροποιεῖ σ' ἓνα βαθμὸ τὰ γεγονότα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς Ζακύνθου, ὅπου καμία συμμετοχή τῆς ὑπαίθρου δὲν παρατηρήθηκε. Ἐκεῖ, στὴν πορεία τῶν ἐξελίξεων τῶν ἐτῶν 1628-1632, συχνὰ οἱ ποπολάρου παρουσιάστηκαν ὡς ἐκφραστές τῶν συμφερόντων τῶν χωρικῶν. Ἀλλά, τὸ στοιχεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὴ στρατηγική τοῦ νὰ ἀποδείξουν τὴν κακοδιαχείριση τῶν πολιτῶν καὶ νὰ ἐμφανιστοῦν ὡς διερμηνευτές τῆς γενικῆς βούλησης τοῦ νησιοῦ. Οἱ χωρικοὶ τῆς Ζακύνθου δὲν συμμετεῖχαν στίς διαδικασίες ἐκλογῆς ἐπιτρόπων στὴ Διοίκηση ἢ ἀπεσταλμένων στὴ Βενετία. Ἄραγε, ἡ κοινή, σὲ μεγάλο βαθμὸ, μοῖρα τῶν κατοίκων τῆς πόλης καὶ τῆς ὑπαίθρου στὴν Κέρκυρα, ὀδήγησε στὴ σύμπληξη ἑνός «ἐνιαίου μετώπου» κατὰ τῶν πολιτῶν; Μία πρώτη ἀνάγνωση τῶν γεγονότων τῆς Κέρκυρας, θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ εὐνοήσει μία τέτοια ἐρμηνεία. Ὑπάρχουν, ὅμως, πτυχές τῶν γεγονότων ποὺ ἐπισημαίνουν ὄχι μόνο τὴ διαφοροποίηση πόλης-ὑπαίθρου, ἀλλὰ καὶ μία ὑπαρκτὴ διάκριση ἀκόμη καὶ μέσα στὴ μάζα τῶν ποπολάρων.

Ἄρχικά, μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις.

Ὅσο καὶ ἂν στὴ συγκεκριμένη ἐποχή, ἡ «πόλη» δὲν εἶχε σχηματιστεῖ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀπέκτησε στὴ βιομηχανικὴ ἐποχή, καὶ ὅσο κι ἂν ὑπῆρχε διαρκῆς κινητικότητα καὶ συνεχῆς τροφοδότηση τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ μὲ ἔμφυχο ὕλικὸ ἀπὸ τὴν ὑπαίθρο, εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ὑποτίμηση τῆς ὑπαίθρου βρισκόταν στὴ βάση τῆς ἀστικῆς κατάστασης σὲ νομικὸ/θεσμικὸ, ψυχολογικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο. Ἡ καταγωγή αὐτῆς τῆς νοοτροπίας εἶναι μεσαιωνική⁸⁵. Στὴν εἰδικὴ περίπτωση τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου, ἡ νομικὴ κατάσταση τοῦ πολίτη ἐμπεριείχε τὴν ὑποτίμηση τῆς ὑπαίθρου, ἀλλὰ καὶ ἡ εὐθραυστη καὶ δίχως νομικὴ κάλυψη κατάσταση τοῦ ποπολάρου, συνεπαγόταν τὴν ἴδια νοοτροπία. Ἄν καὶ οἱ οἰκονομικὲς λειτουργίες τῆς πόλης –βάση τῆς ἐπιβιώσῆς τῆς καὶ κύριο μέσο πλουτισμοῦ τῶν ἀστικῶν στρωμάτων– στηρίζονταν σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν ὑπαίθρο, ἐν τούτοις οἱ δύο πόλοι «ἀλληλοαγνοοῦνταν»⁸⁶. Ἡ πόλη διαμόρφωνε τὸ δικό της πλαίσιο ἰδεολογικῆς λειτουργίας, ὀργάνωνε τὴ δικὴ τῆς μνήμη καὶ εὐχερέστερα ταυτιζόταν μὲ τὴν ἡγεμονικὴ ἰδεολογία τῆς Κυ-

84. Πὰ τὸ προστύχι βλ. ΧΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 432-434· BACCCHION, ὁ.π., σ. 103· M. MICHELON, *La peste dei prosticchi. Travagli legislativi di un contratto agrario nelle isole Ionie (sec. XVI-sec. XIX)*, *Atti dell' Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, tomo CL (1991-92) 365-398· ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, *Κοινωνικά προβλήματα*, σ. 88-89.

85. Βλ. J. LE GOFF, *Ὁ πολιτισμὸς τῆς μεσαιωνικῆς Δύσης* (α' ἔκδ. 1964), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 406-412. PH. JONES, *Economia e società nell' Italia medievale*, Torino 1980, σ. 47-75.

86. Ἡ ἔκφραση τοῦ BACCCHION (ὁ.π., σ. 57-59), σὲ σχόλιο γιὰ τὶς προεβείες τῆς Κοινότητος καὶ τὰ αἰτήματα τῆς ὑπαίθρου.

ριάρχου. Ἡ διάχυση τῆς ἰδεολογίας τῶν πολιτῶν στὰ κατώτερα ἀστικά στρώματα καί ἡ τάση τῶν ομάδων τοῦ «πόπολο», πού πλούτιζαν, νά ἀνέλθουν κοινωνικά, ἐντασσόμενα στοῦ στρώμα τῶν πολιτῶν, εἶναι λόγοι πού δείχνουν ἀνάγλυφα ὄχι μόνο τὴν ὑποτίμηση τῆς ὑπαίθρου ἀπὸ τοὺς πολίτες καί τὸ «πόπολο», ἀλλὰ ἀφήνουν ἐπίσης νά διαφανεῖ καί ἡ ὑποτίμηση τῶν φτωχῶν μαζῶν ἀπὸ τοὺς ποπολάρχους πού ἰσχυροποιοῦνταν καί πλησίαζαν μὲ ἀπαιτήσεις τὸ στρώμα τῶν πολιτῶν⁸⁷.

Οἱ χωρικοὶ μποροῦσαν πάντα, ὅταν ἀπευθύνονταν στὶς Ἀρχές ἢ στὰ ἀνώτατα ὄργανα, νά προβάλουν τὸ ρόλο τους στὴν ἄμυνα, στὶς ἀγγαρεῖες καί στὸν ἐξοπλισμὸ τῶν βενετικῶν πλοίων, τὴν αὐτοθυσία τους στὶς στιγμὲς κρίσης, τὴν ἀξιοθρήνητη κατάστασή τους γιὰ τὴν ὁποία κατέδειχναν καί τοὺς ὑπεύθυνους, ἀλλὰ δὲ μποροῦσαν νά συμμετάσχουν στοῦ ἰδεολογικοῦ παιχνίδι τοῦ «vivere civilmente», τῶν ἀτομικῶν προσφορῶν στὴ Βενετία, τῆς ἱστορίας τοῦ αἵματος καί τῆς οἰκογένειας (ἀρχαιότητα, ἀστική ζωὴ, συμμετοχὴ σὲ ἀξιώματα, προσφορὲς κάθε εἶδους). Οἱ χωρικοὶ μποροῦσαν νά ἐκλιπαρήσουν, σὰν μάζα, στοῦ ὄνομα τῶν θρησκευτικῶν ἢ πολιτικῶν ἀρχῶν, στοῦ ὄνομα τῶν παλαιότερων δεσμεύσεων τῆς Βενετίας, ἀλλὰ, συνήθως, τὰ αἰτήματά τους «φιλτράρονταν» μέσα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ὄργανα τῆς Κοινότητας. Τὰ ξεσπάσματα τῆς ὑπαίθρου, συχνὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα, καί, πάντως, δίχως διάρκεια καί ὑποστήριξη τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, δείχνουν τὸ διαχωριστικὸ τεῖχος πόλης καί ὑπαίθρου⁸⁸.

Οἱ χωρικοὶ, δίχως τὴν οἰκονομικὴ εὐχέρεια, ζώντας σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κέντρο τῶν διοικητικῶν λειτουργιῶν –τὴν πόλη–, δίχως τὴ γνώση καί ὑπὸ τὸ φόβο τῶν ἰσχυρῶν, ἀδυνατοῦσαν νά διεκδικήσουν τὸ συμφέρον τους. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ θέματος πού ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι ἐνδεικτικὴ. Οἱ χωρικοὶ παρα-

87. Πὰ τὴ σχέση πόλης καί ὑπαίθρου, γενικὰ βλ. MARAVALL, ὁ.π., σ. 44, 49 (σημ. 2) καί 152· G. HUPERT, *Storia sociale dell'Europa moderna* (ἀ' ἔκδ. Indiana University Press 1986), Bologna 1990, σ. 31-51· JONES, ὁ.π., σ. 54, 62· J. AMELANG, *Il borghese*, στοῦ: R. VILLARI (ἐπιμ.), *L'uomo barocco*, Roma-Bari 1991, σ. 364-365. Πὰ τὴν Κέρκυρα βλ. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἐπὶ τὴν ἱστορία τῶν πόλεων (κυριῶς: σ. 134-137)· ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, *Civis fidelis*, σ. 101 κ. ἑ. Πὰ τὴ Ζάκυνθο βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις*, σ. 124-125 καί 261-265. Πὰ τὴν ὑποτίμηση τοῦ «popolo minuto» ἀπὸ τοὺς εὐποροὺς ποπολάρχους βλ. A. M. IPPOLITO, *Fortuna e sfortune di una famiglia veneziana nel Seicento*, Venezia 1996· COWAN, ὁ.π., σ. 97-98· D. ROMANO, *Patrizi e popolani* (ἀ' ἔκδ. Baltimore 1987), Bologna 1993, σ. 219-221· A. VENTURA, *Nobiltà e popolo nella società Veneta del Quattrocento e Cinquecento*, Milano² 1993, σ. 303-305.

88. Πὰ τὴν Κέρκυρα βλ. τὴν ἀγροτικὴ ἐξέγερση στοῦ βαϊλάτο τοῦ Πύρου, τὸ 1652. Τὸ σημαντικὸ αὐτὸ γεγονός μὲνει ἀκόμη νά μελετηθεῖ στὶς λεπτομερεῖες του, γιὰ νά διαπιστωθοῦν οἱ διαστάσεις του καί τὰ χαρακτηριστικὰ του. Βλ. πρόχειρα: A. MARMORA, *Della historia di Corfu*, Venezia 1672, σ. 419· ΧΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σ. 205-207· ΠΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, *Κοινωνικὰ προβλήματα*, σ. 90-102.

προνέθηκαν άπευθείας στη Βενετία, στο μέσο τών εξελίξεων, ότι άκόμη κι αν ό θεσμός τών δικηγόρων του λαού έφαρμοζόταν, για τούς ίδιους θα ήταν άνώφελος (άπόσταση από την πόλη, άδυναμία να συνεισφέρουν οίκονομικά). Αυτό σημαίνει ότι για τούς ποπολάρους που όπωσδήποτε καθοδηγοΰσαν τις εξελίξεις, ή συμπαρουσία τών χωρικών στο μέτωπο της αντίδρασης ήταν άπαραίτητη για να πειστούν οι Άρχές για τó αίτημα. Όμως, ένας οΰσιαστικός δεσμός ποπολάρων και χωρικών από πουθενά δεν τεκμηριώνεται. Οί άποφάσεις, άλλωστε, της Βενετίας στο ίδιο διάστημα προδίδουν κάποια έπιφυλακτικότητα: ή Βενετία έπέμεινε στον τονισμό του ρόλου τών προεστών και τών *contestabili*. Ίσως για να μη δημιουργηθούν σχέσεις εξάρτησης τών χωρικών από τούς ίσχυρους ποπολάρους, ίσως έπειδή δεν πείσθηκε ότι οι χωρικοί θα μπορούσαν πράγματι να προστατευθούν από τούς ποπολάρους δικηγόρους. Η άγροτική εξέγερση του 1652 συνηγορεί σ' αυτή την έρμηνεία και άποδείχνει την έγκατάλειψη τών χωρικών από τούς ποπολάρους και στα έπόμενα χρόνια.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ή δημιουργία του νέου θεσμού πυροδοτούσε άπρόβλεπτες εξελίξεις. Που όδηγοΰνταν τα πράγματα με τη δημιουργία του θεσμού τών δικηγόρων του λαού; Οί πολίτες, τó είδαμε, μεγεθύνοντας τόν κίνδυνο και ταυτίζοντας τó «ταξικό» συμφέρον του στρώματός τους με τó κρατικό συμφέρον, κατήγγελαν την τρομοκρατία, την «έπανάσταση», την τάση τών ποπολάρων για «άνατροπή της τάξης»⁸⁹. Και έπισήμαιναν την προοπτική δημιουργίας νέας Κοινότητας, άνταγωνιστικής προς εκείνη τών πολιτών. Οί διαθέσιμες πηγές δεν μάζ έπιτρέπουν να άπαντήσουμε άρνητικά ή καταφατικά για τις στοχεύσεις τών ποπολάρων. Είμαι, πάντως, φυσικό ότι ή δυνατότητα συσπείρωσης μεγάλων μαζών γύρω από έναν πυρήνα (τούς δικηγόρους και κάποιους ίσχυρούς), ή δυνατότητα άπευθείας έπικοινωνίας με τις βενετικές Άρχές και με τó Κέντρο, ή ανάπτυξη συλλογικών διαδικασιών, ή δημιουργία ταμείου, ή δημιουργία σχετικών άξιωματών, ή ίσχυροποίηση δεσμών προστασίας μεταξύ ίσχυρών και φτωχών της πόλης και της ύπαίθρου, όδηγοΰσαν εκ τών πραγμάτων στη δημιουργία ένός άλλου πόλου «έξουσίας» στο νησί, που θα πολιτευόταν άναμφισβήτητα άνταγωνιστικά προς την Κοινότητα, έχοντας, μάλιστα, μία φυσική δύναμη πίεσης και άμφισβήτησης –τά πλήθη– άσύγκριτα ίσχυρότερη από εκείνη που θα μπορούσαν να κινητοποιήσουν οι πολίτες⁹⁰.

Οί κινήσεις αυτές στη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα, σημαίνουν την άμφισβή-

89. Πρβλ. τó κείμενο της πρεσβείας του 1652: «Principiano le sollevationi contro li privati, finiscono contro del sovrano et l'essempio è il più fiero incentivo che possono haver i genii corrotti dalle sceleragini»: ΠΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικά προβλήματα σ. 94, σημ. 59.

90. Άντίστοιχες σκέψεις για τη Ζάκυνθο βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικές αντίθεσεις, σ. 271-272.

τηση όχι βέβαια του πλαισίου κυριαρχίας, αλλά της «μονοκρατορίας» των πολιτών. Η ισχυροποίηση του μοναδικού κέντρου αυτοδιοίκησης (της Κοινότητας), οδηγούσε αναπόφευκτα στην πρόκληση αντιδράσεων που, έμβρυάδεις στην αρχή, μπορούσαν να μορφοποιηθούν στη συνέχεια σε ανταγωνιστικά κέντρα. Πολύ περισσότερο, που κάποιοι ποπολάροι, κυρίως ισχυροποιημένοι από το εμπόριο και την ιδιοκτησία γης, είχαν αποκτήσει κύρος στην τοπική κοινωνία και διαμόρφωναν πελατειακές σχέσεις ισχυρές στην πόλη και την ύπαιθρο. Η οικονομική τους ευρωστία ήταν εμφανής και για τη Βενετία⁹¹. Είναι φανερό ότι οι φόβοι των πολιτών ήταν πραγματικοί και, ως εκ τούτου, η βενετική πολιτική δικαιολογημένα αντέδρασε τελικά στους «νεωτερισμούς».

Οι φόβοι αυτοί, άλλωστε, και η πιθανότητα ρήξης των κοινωνικών ισορροπιών, εμπόδισαν μία παρόμοια εξέλιξη πολύ αργότερα, όταν, στα τέλη του 17ου στη Ζάκυνθο και στα τέλη του 18ου αιώνα στην Κέρκυρα, οί «civili» –μία κοινωνική ομάδα άριθμητικά πολύ μικρότερη και περισσότερο ευκρινής σε σχέση με τους ποπολάρους του 17ου αιώνα– έπαιξαν με μεγαλύτερη σαφήνεια να οργανωθούν και να δημιουργήσουν ιδιαίτερη συσσωμάτωση⁹².

Οι ριζικές διαφοροποιήσεις του συστήματος αυτοδιοίκησης δεν ήταν καθόλου μέσα στη γενικότερη βενετική φιλοσοφία για τις κτήσεις της στην Ανατολή ή στην Ιταλική ένδοξη (Terraferma). Ακόμη και σε περιπτώσεις που οί ηγεμονικές κοινωνικές ομάδες στράφηκαν ανοιχτά κατά της Βενετίας, ή Γαληνοτάτη δεν προέβη σε αλλαγές εις βάρος τους⁹³. Σε στιγμές κρίσης, ή κρατική πολιτική έπαιχτο να μειώσει τις εντάσεις, αλλά και να αποφύγει τους νεωτερισμούς (ponità). Βασική αρχή της ήταν ή παρεμπόδιση μονιμοποίησης νέων θεσμών που θα έθεταν σε δοκιμασία τις ισορροπίες και θα προκαλούσαν διαρκείς τριβές στις τοπικές κοινωνίες⁹⁴. Η κυριαρχία της Βενετίας, κατά συνέπεια, δεν άφησε ελεύθερη την ανάπτυξη του κοινωνικού ανταγωνισμού, καθώς ή διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου, σε κάθε περίπτωση, ήταν μὲν άπόρροια

91. Βλ. ένδεικτικά τὰ όσα σημείωνε τὸ 1611 ὁ προβλεπτής και καπιτάνος Girolamo Zane: ΧΙΩΤΗΣ, ὀ.π., σ. 164.

92. Πά τή Ζάκυνθο βλ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ὀ.π., σ. 157· ΡΟΙΑΓΟ, ὀ.π., σ. 375-377· ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κοινωνικές αντίθέσεις, σ. 275. Πά τήν Κέρκυρα βλ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ὀ.π., σ. 142-144· ΑΘ. ΤΣΙΤΣΑΣ, Λίβελλοι τών Κερκυραίων άστών κατά τήν τελευταία φάση τής διαμάχης τους με τούς ευγενείς (1786-1792), *Δελτίον τής Αναγνωστικής Έταιρίας Κερκύρας* 16 (1979) 99-150· ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, Κοινωνικά προβλήματα, σ. 83-86.

93. Βλ. σχετικά παραδείγματα: VENTURA, ὀ.π., σ. 162-187. Πά τή γενικότερη αντίληψη κατά τών νεωτερισμών στην πολιτική τής έποχής βλ. R. VILLARI, *Elogio della dissimulazione. La lotta politica nel Seicento*, Roma-Bari 1987, σ. 3-48 (κυρίως: σ. 6-17).

94. Πά τήν ίδια άντιμετώπιση τού θεσμού τών δικηγόρων και τών επιτρόπων τού λαού στην Terraferma βλ. VENTURA, ὀ.π., σ. 304-305.

τῶν κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν, ἀλλὰ τὸ τελικὸ ἐξαγόμενο σφραγιζόταν ἀπὸ τὴν ἀναμφίλεκτη βούληση τῆς Κυριάρχου.

Σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο ἀνάγνωσης τῶν ἐξελίξεων, αὐτὸ ποῦ θὰ μᾶς μαρτυρήσει σχετικὰ μὲ τὶς νοοτροπίες τῶν ἀνθρώπων, τὶς συλλογικὲς συνειδήσεις καὶ τὴ γενεαλογία τῶν ἰδεῶν, κάποιες παρατηρήσεις θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν.

1) Ὡς πρὸς τὴν ἐκφορὰ τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἀπὸ τοὺς Κερκυραίους πολίτες καὶ ποπολάρους, Ὁ λόγος τῆς κάθε πλευρᾶς ἀνταποκρινόταν σὲ διαφορετικὰ εἶδη «ἀλήθειας». Οἱ πολίτες εἶναι ἀξιόπιστοι μάρτυρες ὅταν κατηγοροῦν τοὺς ποπολάρους, ἐπιμένοντας στὴν ποιοτικὴ πλευρὰ τοῦ χαρακτήρα τους. Ὅταν ἐπεσήμαιναν τὴν ἀπαξία τῶν ποπολάρων καὶ ὅταν λοιδοροῦσαν τὶς διαθέσεις τους γιὰ συμμετοχὴ στὴν αὐτοδιοίκηση, ἀντλοῦσαν τὴ νομιμότητα τῶν λόγων τους ἀπὸ τὶς συλλογικὲς νοοτροπίες καὶ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς: οἱ nobili (εὐγενεῖς) –οἱ πολίτες στὴ συγκεκριμένη περίπτωση– ἔστεκαν στὴν κορυφὴ τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας καὶ ἡ θέση τους αὐτὴ δὲν κινδύνευε ἀπὸ τὴν (ἠθικὴ) ἀξία ἢ ἀπαξία τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων. «Ἄν ὁ εὐγενὴς (nobile) προσφέρει τὰ πάντα μὲ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο προβάλλει τὸν ἑαυτό του, ὁ ἀστός (borgnese) μὲ τὴν προσωπικότητά του δὲν προσφέρει οὔτε πρέπει νὰ προσφέρει τίποτε ... Ἐκεῖνος μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐμφανίζεται, ἐνῶ αὐτὸς μόνο νὰ ὑπάρχει ... Ὁ πρῶτος πρέπει νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἐπιδρᾷ, ὁ δεῦτερος μόνο νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ παραγεί ... Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς διαφορᾶς δὲν εἶναι ἡ ἔπαρση τῶν εὐγενῶν ἢ ἡ ὑποχωρητικότητα τῶν ἀστώων, ἀλλὰ ἡ θέσμιση (costituzione) τῆς κοινωνίας»⁹⁵. Ὁ ποπολάρους, ὅπως καὶ ὁ χωρικός, ἦταν ἤδη ὑποτιμημένος στὰ πλαίσια τῆς ἡγεμονεύουσας ἰδεολογίας καὶ μέσα στὴν κοινωνικὴ τάξη (ἐννοούμενη τότε ὡς «φυσικὴ», «θεϊκὴ») δὲν μποροῦσε νὰ προσβλέπει σὲ ἄλλη θέση. Ὅταν ἐπεσήμαιναν οἱ πολίτες τὶς ἀνατρεπτικὲς τάσεις τῶν ποπολάρων, ὁ λόγος τους νομιμοποιοῦνταν μέσα ἀπὸ τὴ νομιμότητα τοῦ ἴδιου τοῦ κράτους καὶ τῶν θεσμῶν του: τίποτε στὴν τάξη ἐκείνη δὲν ἔπρεπε (πολὺ περισσότερο: δὲν μποροῦσε) νὰ ἀλλάξει⁹⁶.

Σὲ μιὰ πυκνὴ καὶ σημαντικώτατη σελίδα τῆς *Ἱστορίας τῆς Κέρκυρας* ὁ Andrea Marmora ἀποδείχνεται ἄριστος ἐκφραστὴς αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῶν πο-

95. E. HINRICHS, *Alle origini dell'età moderna* (ἀ' ἔκδ. München 1980), Roma-Bari 1995, σ. 180-196. Τὸ παράθεμα σὶς σ. 180-181.

96. Γιὰ τὴ σχέση Θεοῦ καὶ κοινωνικῆς δομῆς βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Κοινωνικὲς ἀντιθέσεις*, σ. 22 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Πρὸβλ. καὶ τὴ γνώμη τοῦ Ζακυνθινοῦ πολίτη Ἄγγελου Σουμάκη, στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα: «... μόνον ὁ Θεὸς ἔδωσε ταῖς χάριαις μερικῶν καὶ ταῖς ἐξουσίας, καὶ οἱ κατώτεροι νὰ ταῖς βλέπουν καὶ νὰ ταῖς τιμοῦν καὶ νὰ στέκωνται εἰς τὴν ὑποταγὴν τῶν μεγαλητέρων καὶ ἐξουσιασάδων, κατὰ πῶς ὁ Θεὸς ἐμοίρασε τὰ πράγματα»: Κ. ΣΑΘΑΣ, *Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα*, τ. Α', Ἀθήνα 1867 (ἀνατ. 1982), σ. 183-184.

λιτών⁹⁷. Άναφερόμενος στο «σφάσμα εκείνων τών Κερκυραίων, πού επιθυμοῦσαν νά εἰσαγάγουν διά τῆς βίας τοὺς ποπολάρχους στὰ ἀξιώματα τῆς εὐγένειας καὶ στήν κυβέρνηση (che volevano nelle cariche della Nobiltà, e nel Governo insinuare i Popolani per forza)» στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1630, ἀνακαλεῖ ὀλόκληρο τὸ ὄπλοστάσιο τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν μοντέλων πού ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα καὶ μετὰ μὲ ποικίλους τρόπους εἶχε στηρίξει τὸ κοσμοεἶδωλο τῆς κοινωνίας. Ἡ βιολογία, ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη συνολικά, ὁ Θεός, ἡ φύση καὶ τὸ σύμπαν, δικαιολογοῦν καὶ ἐρμηνεύουν τὴν κυριαρχία τῶν πολιτῶν/εὐγενῶν. Πὰ τὸν ἱστορικό δὲν τίθεται θέμα ἀλλαγῆς τῆς ροῆς τῶν πραγμάτων, ἀφοῦ «ἓνα Κινοῦν Ἀκίνητο, πού θὰ ἦταν ὁ Ἡγεμόνας τῆς κυβέρνησης, κρατεῖ τὸ πᾶν καὶ κατὰ τὴν κίνησή του περιστρέφονται οἱ σφαῖρες, μολονότι τὸ φυσικό τους τις ὀδηγεῖ στήν ἀντίθετη φορά». Τὸ ζήτημα, ἄρα, δὲν ἐτίθετο μὲ ἠθικούς ἢ ἄλλους συναφεῖς ὄρους, ἀλλὰ περικλειόταν μέσα στὰ ὅρια τῶν ἀδήριτων ἀναγκαιοτήτων: μόνο τὰ πουλιὰ ἔχουν προοριστεῖ νά πετοῦν, ἐνῶ «στὰ ἄλλα ὄντα δὲν ἔχει ἐπιτραπῆ νά ὑψώνονται στὸν ἀέρα –κι ἂν κάποτε πηδοῦν, γρήγορα ξαναπέφτουν. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μᾶς διδάσκει ἡ Φύση ὅτι στὶς καταστάσεις καὶ στὰ ἐπίπεδα (conditioni e gradi) ὑπάρχει διαφορά».

Ἐπὶ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ καταγγελτικός-διεκδικητικός λόγος τῶν ποπολάρχων ἀνταποκρινόταν μὲν σὲ ἓνα πραγματικό γεγονός, τὴν αὐθαιρεσία τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ συγκρουόταν μὲ τὴν ἰσχυρὴ ἰδεολογία τοῦ κράτους. Οἱ καταγγελίες τους συχνὰ συναντοῦσαν τὴν λεκτικὴ ὑποστήριξη τῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἀλλὰ ἡ «ragion di Stato» δὲν στηριζόταν στὶς ἀρχές τῆς «δικαιοσύνης». Ἐναντίον, ἡ θεομοποιημένη ἀνισότητα βρισκόταν στὴ βάση τῆς κρατικῆς λογικῆς⁹⁸.

Ὅσο κι ἂν στὶς διεκδικήσεις τῶν ποπολάρχων ἄρχιζε νά φαίνεται ἓνας ἄοριστος πυρήνας «ἰδεολογίας», στήν πραγματικότητα πρόκειται ἀκόμη γιὰ ἀδιαμόρφωτες τάσεις καὶ διαθέσεις, τῶν ὁποίων ἡ τελικὴ ἔκβαση ἦταν πάντοτε προβληματικὴ. Ἡ προβληματικὴ τῆς ἐκβάσεως, πέρα ἀπὸ τὴν πολυδιάσπαση τοῦ πλήθους καὶ τὴν ἔλλειψη συλλογικῆς, «ταξικῆς» συνείδησης, βρῖσκει τὴν αἰτία τῆς σὲ ἓνα σημαντικό γεγονός: ὁ λόγος τῶν ποπολάρχων (καταγγελτικός, διεκδικητικός, βίαιος κάποτε) ἐγγραφόταν ἀκόμη στὰ πλαίσια τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας. Ἡ ἀλήθεια τοῦ λόγου τῶν ποπολάρχων ἐντασσόταν στοὺς ἴδιους κώδικες μὲ ἐκείνους τῶν πολιτῶν καὶ μέσω ἐκείνων νοηματοδοτοῦνταν. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἡ μνήμη καὶ ἡ νομιμότητα ἀντλοῦνταν ἀπὸ

97. Βλ. MARMORA, ὀ.π., σ. 393-394, ἀπ' ὅπου καὶ τὰ ἐπόμενα ἀποσπάσματα. Πὰ τὴν ἰδεολογικὴ χροίση τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸν Marmora βλ. πρόχειρα: ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἐντὶ τοῦ ἔθνους ἡ πόλις: Ἡ ἱστορία πρὶν ἀπὸ τὰ Φῶτα, Ὁ Ἐραριστῆς 21 (1997) 19-30 (κυρίως: 23-27).

98. Πρβλ. VENTURA, ὀ.π., σ. 294-303.

τή μνήμη και τή νομιμότητα τῶν θεσμῶν –καί τοῦ ὑψιστοῦ θεσμοῦ: τοῦ κράτους. Στή συμπεριφορὰ τοῦ κράτους, στίς δεσμεύσεις του, στοὺς μηχανισμούς του καί στίς ἱστορικά ἐπιβεβλημένες νοοτροπίες ἀνέτρεχαν οἱ πολίτες, ἀλλὰ καί οἱ ποπολάροι, γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν τή δική τους «ἀλήθεια». Οἱ ἀναγωγές τοῦ λόγου τῶν ποπολάρων ἀνήκαν στή γλώσσα, στοὺς ὅρους καί στο ῥήμα τοῦ κυρίαρχου πολιτικοῦ λόγου. Ἐκεῖνο πού ἀργότερα θὰ θεωρηθεῖ ὡς αὐτονόητη ταυτότητα «κακοὶ εὐγενεῖς/πολίτες = κακὸ κράτος», μὲ τίς γνωστὲς κοινωνικὲς συνεπαγωγές τοῦ 18ου αἰῶνα, πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἦταν καθόλου αὐτονόητο. Ἡ καταγγελία καί ἡ σταδιακὰ διαμορφούμενη «λαϊκὴ ἰδεολογία» ἐνεῖχε τίς ἀντιφάσεις-παγίδες, πού μέσα στὴ γενεαλογία τῶν ἰδεῶν καί τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἔχουν τή δική τους ἱστορία⁹⁹.

2) Ὡς πρὸς τὴν ὑψὲς τῶν κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων τῆς ἐποχῆς. «Σὲ τοῦτον τὸν αἰῶνα τοῦ σιδήρου»¹⁰⁰, εἶδαμε νὰ καταγγέλλει ὁ πρέσβης τῆς Κοινότητος Νικόλαος Κουαρτάνος, τὰ ἄστρα σπρώχνουν τὸν κόσμον σὲ σκέψεις ἀνατρεπτικῆς. Καί εἶχε δίκιο! Σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο, ἤδη πρὶν ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα, δημιουργοῦνταν ἰσχυρὲς ἐντάσεις στὸ Παλαιὸ Καθεστῶς¹⁰¹. Οἱ διαφοροποιήσεις στὸ χῶρο τῆς οἰκονομίας, ἡ ἐμφάνιση νέων οἰκονομικῶν ἢ γραφειοκρατικῶν λειτουργιῶν, ἡ ἀνάδυση τοῦ ἀτόμου καί ἡ ἀνάδειξη τῆς προσωπικῆς ἀξίας (μόρφωση, οἰκονομικὴ εὐρωστία) ὑπέσκαπταν τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας τῶν νομοκατεστημένων τάξεων καί ἔρχονταν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν στὴ δεσμευτικὴ ἀπὸ αἰῶνες κυριαρχία τῆς καταγωγῆς (τῆς οἰκογενειακῆς παράδοσης καί τοῦ αἵματος), ἀνατρέποντας τίς διαδικασίες σχηματισμοῦ τῆς κοινωνικῆς μνήμης καί συμπαρασύροντας σὲ προβληματισμούς καί ἐπαναποθετήσεις τὴ βασικὴ ἔννοια-κορμὸ τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος: τὴν «εὐγένεια» (nobiltà)¹⁰². Ἐπρόκειτο γιὰ ἀλλαγές πού θὰ διαρκοῦσαν αἰῶνες,

99. Βλ. σχετικὰ: G. RUDE, *Ideology and Popular Protest*, London 1980.

100. Συμπωματικά, τὸν ἴδιο τίτλο φέρει ἓνα σημαντικό βιβλίον πού πραγματεύεται ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἐποχή: H. KAMEN, *The Iron Century. Social Change in Counter-Reformation Europe (1550-1660)*, London 1971.

101. Πὰ τὴν κρίση τοῦ 17ου αἰῶνα βλ. T. S. ASTON (ἐπιμ.), *Crisis in Europe*, London 1959· G. PARKER – L. M. SMITH (ἐπιμ.), *The General Crisis of the Seventeenth Century*, London 1978· R. ROMANO, *L'Europa tra due crisi*, Torino 1980.

102. Π' αὐτὲς τίς ἐξελίξεις βλ. MARAVALL, ὁ.π., σ. 9-77· A. de MADDALENA, *La ricchezza come nobiltà, la nobiltà come potere (secoli XV-XVIII): nodi storici e storiografici (Dal "mito della borghesia" al "mito dell'aristocrazia"?)* στὸ: A. GUARDUCCI (ἐπιμ.), *Gerarchie economiche e gerarchie sociali (secoli XII-XVII)*, Πρακτικὰ τῆς 12ης Ἑβδομάδας Μελετῶν, Διεθνὲς Ἰνστιτοῦτο οἰκονομικῆς ἱστορίας «F. Datini», (Prato, 18-23 Ἀπριλίου 1980), Prato 1990, σ. 325-358· C. DONATI, *L'idea di nobiltà in Italia (secoli XIV-XVIII)*, Roma-Bari² 1995 (κυρίως: σ. 266-290)· J. DEWALD, *The European Nobility (1400-1800)*, Cambridge University Press 1996 (κυρίως: σ. 15-36).

για νέα στοιχεία που θα συμβάδιζαν οπωσδήποτε μέχρι και τον 18ο αιώνα με τα παλιά. Άλλα, οι άλλες ήταν σημαντικές. Οι προηγούμενες μεταβολές συγκέντρωναν στις θύρες των ήγητικων στρωμάτων νέους ανταπαιτητές, με διαφορετικά είδοποιά χαρακτηριστικά, αλλά με ένα κοινό στοιχείο με τους παλαιούς ευγενείς: την πίστη στην κυρίαρχη ιδεολογία. Η «ευγένεια», ως ιδανικό και ως έπιστέγασμα της πορείας των ανερχόμενων ομάδων, δεν άμφισβητούνταν –τό αντίθετο: παρέμενε ισχυρή και διαχεόταν όλο και περισσότερο μέσω των νέων νοσηματοδοτήσεων¹⁰³.

Υπό τὸ φῶς αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων, ὅσο κι ἂν πολλὰ εἰδικὰ προβλήματα, καθὼς καὶ ἡ εἰδικὴ μορφή τους στὴν περίπτωση τοῦ Ἰονίου εἶναι ἀκόμη προκλήσεις γιὰ τὴν ἔρευνα, ἓνα συμπέρασμα μοιάζει προφανές: στὴ Ζάκυνθο τοῦ ρεμπελιῦ τοῦ 1628 καὶ στὴν Κέρκυρα τῶν χρόνων ποὺ ἀναφερόμαστε, οἱ ποπολάροι δὲν θέλησαν νὰ ἀνατρέψουν τὴν τάξη. Ἀντίστοιχα μὲ ἄλλες συναφεῖς ἐξελίξεις στὸ βενετικὸ χῶρο, οἱ λαϊκὲς μάζες, ἀνοργάνωτες καὶ δίχως δυνατότητα πολιτικοῦ λόγου, πέρα ἀπὸ σπασμωδικὲς καταγγελίες ἢ ξεσπάσματα, δὲ μποροῦσαν νὰ προχωρήσουν. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, διὰ τῆς «νομίμου ὁδοῦ», ἐξέλεγαν ἐκπροσώπους γιὰ νὰ καταγγείλουν τὴν κακοδιοίκηση τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων καί, φυσικά, ἐκπρόσωποι ἐκλέγονταν οἱ πιὸ ισχυροὶ ποπολάροι, ποὺ ὑποκινοῦσαν τὶς κινήσεις αὐτές. Ἡ παρουσία τῶν τελευταίων ἐξωθοῦσε τὰ κοινοτικὰ ὄργανα σὲ καταγγελίες γιὰ διασάλευση καὶ ἀνατροπὴ τῆς τάξης, καθὼς οἱ ισχυροὶ ποπολάροι εὗρισκαν πάντα τὴν εὐκαιρία νὰ θέσουν στὶς περιπτώσεις αὐτές, τὸ εἶδαμε καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ στὴ Ζάκυνθο, τὸ θέμα τῶν εἰσαγωγῶν στὸ Συμβούλιο, ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε ἄμεσα. Σὲ καμία περίπτωση δὲν συγκροτοῦνταν ἓνα μόνιμο «μέτωπο» κατὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ στρώματος καὶ οἱ ἐξάρσεις ἢ οἱ κινήσεις γιὰ ἀλλαγὴ τοῦ πλαισίου αὐτοδιοίκησης δὲν εἶχαν συνέχεια, καθὼς προσέκρουαν, ἐπιπλέον, στὴ βενετικὴ πολιτικὴ. Ἡ Βενετία, τέλος, πολὺ συχνά, γιὰ νὰ ἀποκλιμακώσει τὴν ἔνταση, συμβούλευε (ἢ καὶ ἐπέβαλλε) τὴν ἔνταξη ἀποικίων ισχυρῶν ποπολάρων στὰ Συμβούλια¹⁰⁴.

Κατὰ συνέπεια, οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς συνηγοροῦν σὲ ἓνα φαινομενικὸ παράδοξο: οἱ κοινωνικὲς κρίσεις, οἱ συγκρούσεις ἀκόμη, ἀποδείχνουν, ἐντέλει, τὴν ἀναμφισβήτητὴν ἰσχὺ τῶν ἰδανικῶν τῆς «ευγένειας», καθὼς ἐνδυναμώναν τὴν κρατικὴ λογικὴ καὶ ιδεολογία, ἐφόσον ἐγγράφονταν ἀκόμη στοὺς δικούς

103. Βλ. σχετικὰ Ν. ELIAS, Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, τ. Α'-Β' (ἀ' ἔκδ. Zürich 1939), Ἀθήνα 1997 (κυρίως: τ. Β', σ. 337-355)· F. BRAUDEL, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II* (ἀ' ἔκδ. Paris 1949), τ. Β', Torino 1986, σ. 770-774· G. BORELLI, *Il problema della nobiltà: preliminari di una ricerca storica, Economia e Società 17/4* (1970) 496· P. GOUBERT, *L'ancien régime* (ἀ' ἔκδ. Paris 1973), Milano 1993, σ. 214.

104. Βλ. πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα στὸν VENTURA, ὁ.π., σ. 253-255 καὶ 304-310.

της κώδικες. Οί στιγμαῖοι κλυδωνισμοὶ μποροῦσαν εὐκόλα νὰ ἀπορροφηθοῦν, ἀφοῦ ὁ πολυδιασπασμένος καταγγελτικὸς λόγος, ἀκόμη καὶ στὶς ὀξύτερες στιγμές του, ἀντλοῦσε τὴ νομιμότητά του ἀπὸ ἀναγωγὲς στοῦ παρελθόν καὶ ὄχι ἀπὸ ἀναφορὲς σὲ οὐτοπίες τοῦ μέλλοντος.

SUMMARY

“THE *POPOLARI* THREATEN WITH SICILIAN VESPERS” CORFU 1633-1644

In the period between 1633 and 1644 Venice was being summoned by the *popolari* and the *contadini* of Corfu to establish a new institution: that of the “people’s advocates and defenders”. Their aim was to meet the arbitrariness of the *cittadini* –the members of the *Comunità*.

Although initially the Venetian *Reggimento* of Corfu favoured their request, the *cittadini*’s severe reaction, especially between 1642 and 1644 when the developments culminated, led Venice to abolish the institution. This final decision is undoubtedly related to Venice’s general reluctance to reform the administrative structure. Acceptance of the new institution could have led to a “dualism of authority” on the island, as such an institution would work as an unofficial pole of authority, opposing the *Comunità*’s formal mechanism.

This study aims to clarify these events, but also to connect the developments on Corfu with the equivalent ones on Zante, between 1628 and 1632. The analogies and similarities of these two cases constitute evidence for a common crisis in the credibility of the administration system on the Ionian Islands in the early 17th century; a crisis in direct relation to the activity of the *cittadini* and the objectives of the *popolari*. In this context it would prove extremely useful to analyze certain parameters of the issue: a) the extent to which the institutions correspond to the social developments, b) the emergence of a new mentality among the city’s popular orders and c) the formation stages of a popular ideology.

DIMITRIS ARVANITAKIS